

This programme
is funded by the
European Union

Slobodanka Konstantinović Vilić
Kosana Bekker

FEMICID KAO RODNO ZASNOVANO NASILJE

1. Kriminalitet nasilja

Veliki broj krivičnih dela vrši se primenom nasilja ili uz pretnju nasiljem. Ipak, u krivičnim zakonima kriminalitet nasilja nije inkriminisan kao posebno krivično delo, već postoje krivična dela kod kojih je nasilje element bića krivičnog dela ili način njihovog izvršenja. To su krivična dela protiv života i tela (lišavanje života, povrede tela, ugrožavanja), slobode odlučivanja i kretanja, lične sigurnosti, dostojanstva ličnosti i morala, braka i porodice (nasilje u porodici). U sociološkoj literaturi opisuje se potkultura nasilja, koja opstaje uprkos vrednostima dominantne kulture i formalnog institucionalnog okvira (Pavićević, Glomazić, Ilijić, 2016:453-476). Kulturološke koncepcije nasilja dovode u vezu „muškost” i nasilje, kao rezultat diskriminacije (strukturalne nejednakosti i predrasuda kojima se racionalizuje stav o inferiornosti žena, pripadnika određenih etničkih, religioznih i drugih grupa uz legalizaciju nasilja koje se nad njima vrši), patrijarhalnih shvatanja (muško nasilje nad ženama kao uobičajeno sredstvo kontrole i moći) (Simeunović Patić, 2003:35).

Kriminalitet nasilja se definiše kao ekstremni oblik ispoljavanja agresije. Ovaj oblik kriminaliteta obuhvata one kriminalne aktivnosti kojima se sredstvima fizičke ili psihičke prinude, odnosno, primenom sile ili pretnje da će se sila primeniti, povređuje ili ugrožava integritet ličnosti. Delikata sa elementom nasilja ima mnogo i raznovrsni su oblici takvih destruktivnih ponašanja. Sve te različite oblike ispoljavanja nasilja povezuje agresivnost izvršioca prema žrtvi u različitim varijantama i različitog intenziteta (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, 2003:116).

Različite su klasifikacije kriminaliteta nasilja. Kriminalitet nasilja može da se javi kao organizovano nasilje (kolektivni akt, racionalno postavljen, planiran i organizovan, najčešće kao deo političke strategije), spontano nasilje (kao pojedinačno ponašanje), ritualno nasilje (krvna osveta) i instrumentalno nasilje (ucene, otmice, taoci). Takođe, moguće je razlikovati direktno nasilje (ispoljava se kroz namerno povređivanje i narušavanje fizičkog i psihičkog

zdravlja ljudskog bića i obuhvata sve vrste ubistava, genocid, ratne zločine masakre civila, kao i brutalna postupanja koja dovode do fizičkih povreda i ugroženosti i psihičke patnje (nasilno preseljavanje i odvođenje ljudi, zatvaranje, kidnapovanje, prinudni rad, tortura, silovanje, mučenje i sl), indirektno nasilje (sastoji se u posrednom delovanju, indirektnoj povredi prava na život, neukazivanju pomoći, odbijanju pružanja pomoći žrtvama nesreća ili prirodnih katastrofa, propuštanju i zanemarivanju), represivno (odnosi se na kršenje osnovnih građanskih i političkih ljudskih prava) i nasilje prema integritetu ljudi (nasilje koje otuđuje, eng. *alienating violence*, ispoljava se u deprivaciji čovekovih prava na psihološki, emocionalni, kulturni ili intelektualni integritet) (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, 2003:116). Podela delikata nasilja na tipove i podtipove obuhvata: nasilje u porodici (fizičko zlostavljanje dece, zlostavljanje žene/supruge, zlostavljanje starijih ljudi i zlostavljanje između braće i sestara), nasilje u školi, nasilje između maloletničkih bandi, „zločin mržnje” koji se vrši zbog pripadnosti određenoj rasi, religiji, etničkoj pripadnosti, pripadnosti polu, političkoj ili seksualnoj orijentaciji, starosti, usled duhovnih ili telesnih nedostataka i sl. (Schneider, 2001:180).¹

Brojnim kriminološkim istraživanjima kriminaliteta nasilja kod nas i u svetu, pored ostalog, utvrđeno je da su učinioci dela nasilja dominantno osobe muškog pola, mlađeg uzrasta i srednjih godina, odnosno, do 45 godina. Krivična dela koja najčešće vrše mlađa lica su ubistva (30-35 godina), telesne povrede (35-40 godina), razbojništva (18-25 godina). Najveći broj izvršilaca živi u braku, zatim u vanbračnoj zajednici ili su razvedeni i imaju veći broj dece. Prema ovom istraživanju, osobe ženskog pola takođe učestvuju u kriminalitetu nasilja, vršeći najviše krivična dela telesne povrede i zlostavljanje dece (Šeparović, 1981: 101).

Istraživanje o socijalnim obeležjima nasilnika pokazalo je da veći procenat nasilnika potiče iz porodica sa nižim obrazovanjem i kvalifikacijom; profesionalni status roditelja nasilnika je nizak; ekonomski status porodica iz kojih potiču je ispod proseka, ali nije izrazito nizak; nasilnici i njihovi roditelji uglavnom potiču sa sela ili malih urbanih anglomeracija, manje je onih koji potiču iz većih ili velikih gradova; u porodicama nasilnika mnogo je alkoholičara i lica sa psihičkim poremećajima; procenat osuđivanih u porodicama nasilnika nešto je iznad proseka, ali u celini, porodice nasilnika ne pripadaju delinkventnoj populaciji; obrazovni nivo nasilnika je nizak i ima mnogo nezaposlenih; oni koji su zaposleni pretežno rade poslove koji ne zahtevaju nikakvu ili zahtevaju vrlo nisku kvalifikaciju i to u privrednim granama koje imaju slabu kvalifikacionu strukturu zaposlenih i nizak dohodak; znatan broj nasilnika potiče iz nepotpunih, razorenih

¹ Primer za misionarski zločin mržnje i femicid je zločin koji se dogodio 6.12.1989. godine u Politehničkoj školi u Monteralu (Kvebek, Kanada) kada je dvadesetpetogodišnji student Mark Lepen (Marc Lépine) iz automatske puške ubio 14 i ranio 10 studentkinja na feminističkom seminaru uzvikujući pre nego što je izvršio samoubistvo: „Vi ste žene, vi ćete postati inženjerke. Vi ste horda feministkinja. Ja mrzim žene, mrzim feministkinje”, zbog toga što je bio ubeđen da su feministkinje odgovorne za njegove lične teškoće. <https://www.novine.ca/ms/www.novine.ca/nadan/dand1e9.html?m=12&d=6> pristup 1.9.2018. i <http://www.theguardian.com/world/.../montreal-massacre-canadas-feminists-remembe...> pristup 1.9.2018.

porodica, posebno onih u kojima nedostaje otac, jedan deo nasilnika nije formirao sopstvenu porodicu posle napuštanja roditeljske porodice, pretežan deo nasilnika potiče sa sela i živi na selu, mada ima i onih koji su migrirali i žive u većim i srednjim urbanim anglomeracijama, ekonomski status nasilnika je ispod proseka, ali nije ekstremno nizak, stambena situacija nije najbolja, ali je daleko od izrazito nepovoljne, među nasilnicima ima mnogo skitnica, besposličara, lica sa asocijalnim i sociopatskim ponašanjem, kao i psihopata i neurotičara (Šeparović, 1981:102-103).

Najteži oblik kriminaliteta nasilja su krvni delikti. To su svi oblici napada na život i telesni integritet čoveka. Pojavni oblici krvnih delikata su: ubistva, telesne povrede, nedozvoljen prekid trudnoće, navođenje na samoubistvo i pomaganje pri samoubistvu, učestvovanje u tuči u kojoj je neko lice lišeno života ili mu je naneta teška telesna povreda, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi, izlaganje opasnosti, napuštanje nemoćnog lica, nepružanje pomoći, trgovina ljudima radi oduzimanja organa ili dela tela, odnosno, oni delikti kojima se oduzima život, povređuje ili ugrožava život, telo i zdravlje.

2. Ubistvo

Ubistvo (homicid) pripada klasičnom kriminalitetu nasilja i prema vremenu nastanka jedno je od najstarijih krivičnih dela. Postoji do najranijih zajednica pa sve do modernog doba, u svakom društvu, bez obzira na društveno uređenje, vremenski i prostorni okvir, predstavlja veoma dinamičan i promenljiv oblik krvnih delikata kako po obimu, tako i po oblicima ispoljavanja, načinima izvršenja, teškoćama i preprekama koje se javljaju prilikom njegovog otkrivanja i gonjenja učinilaca, kao i motivima izvršenja. Može se reći da je ubistvo, iako pripada klasičnom obliku kriminaliteta, prema svojim obeležjima „podmlađen i usavršen” delikt savremenog društva. Posmatrano u širem društvenom kontekstu, ubistvo je socijalni akt koji uključuje ne samo lišavanje života drugog lica, već i osudu i percepciju sredine u kojoj se ubistvo dešava, kakav je društveni odgovor i reakcija države na društvenu opasnost koja nastaje izvršenjem ubistva (Kolarić, 2015:145-167).

Ubistvo predstavlja osnovno krivično delo protiv prava na život, izvršenjem ubistva se uništava ljudski život i zbog toga se u krivičnim zakonicima ubistvo svrstava u krivična dela protiv života i tela. Kod ove grupe krivičnih dela objekat zaštite je život i telo čoveka. U najširem smislu, ubistvo se definiše kao svako protivpravno nasilno uništenje tuđeg života i svodi se na određivanje radnje izvršenja, objekta napada, posledice, uzročne veze između radnje i posledice, oblika vinosti i kazne kod krivičnog dela ubistva. Ovo krivično delo je uglavnom rodno neutralno, a veoma su retke države koje imaju inkriminisano ubistvo žene kao posebno krivično delo – femicid.

Radnja krivičnog dela ubistva sastoji se u voljnoj delatnosti (aktivno delovanje, činjenje ili pasivno propuštanje, nečinjenje), koja je objektivno podobna da prouzrokuje smrt nekog lica i

koja se može izvršiti na različite načine i različitim sredstvima. Objekt napada je život i telo čoveka od rođenja do smrti, a posledica je smrt tog lica. Učinilac krivičnog dela može biti svako lice bez posebnih ličnih svojstava ili okolnosti. Za postojanje krivičnog dela ubistva nije bitno vreme koje protekne od radnje ubijanja do smrti, ali je u krivičnopravnoj teoriji i sudskoj praksi, bitna uzročno posledična veza između njih, koja se u sudskoj medicini naziva „period nadživljavanja“ (Čukić, 2000:19).

U pogledu subjektivnog elementa, potrebno je da postoji krivica učinioca. Krivica postoji ako je učinilac u vreme kada je učinio krivično delo bio uračunljiv i postupao sa umišljajem, a bio je svestan ili je bio dužan i mogao biti svestan da je njegovo delo zabranjeno (čl. 22 Krivičnog zakonika Republike Srbije).² Krivično delo ubistva može biti izvršeno sa umišljajem ili iz nehata. Umisljaj postoji kada je učinilac bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje ili kada je učinilac bio svestan da može učiniti delo pa je na to pristao (čl. 25 KZ). Krivično delo je izvršeno iz nehata ukoliko je učinilac bio svestan da svojom radnjom može učiniti delo, ali je olako držao da do toga neće doći ili da će to moći sprečiti ili ako nije bio svestan da svojom radnjom može učiniti delo, iako je prema okolnostima pod kojima je ono učinjeno i prema svojim ličnim svojstvima bio dužan i mogao biti svestan te mogućnosti (čl. 26. KZ).

2.1. Vrste ubistava

Osim određivanja pojma ubistva, propisima krivičnih zakona utvrđuju se vrste ubistava. Između krivičnih zakona pojedinih zemalja postoje razlike u vrstama ubistava, pa samim tim i u krivičnopravnim tipologijama. Osnovi razlikovanja nalaze se u objektivnim i subjektivnim okolnostima pod kojima je delo izvršeno, a koji ukazuju na određeni stepen opasnosti dela i učinioca (Antović, 2016:49).

U anglosaksonskom pravu homicid obuhvata: ubistvo sa predumišljajem (*murder*), ubistvo bez predumišljaja (*manslaughter*) i opravdano, izvinjavajuće ubistvo (*lawful, excusable homicide*). U francuskom pravu se razlikuje umorstvo ili ubistvo sa predumišljajem (*meurtre*) i obično ubistvo (*assasiant*). Sa umorstvom se izjednačava ubistvo srodnika po uzlaznoj liniji, ubistvo trovanjem i svirepo ubistvo izvršeno mučenjem i varvarskim sredstvima (Jakovljević, 1975:362).

Švajcarsko i ranije važeće nemačko zakonodavstvo razlikovali su namerno ubistvo (*Vorsätzliche Tötung*) od umorstva (*Mord*) i običnog ubistva (*Totschlag*). Umorstvo se definisalo kao namerno ubistvo izvršeno sa predumišljajem, dok je obično ubistvo, ubistvo bez predumišljaja. Novelirani Krivični zakonik Nemačke predviđa tri oblika ubistva: obično

² „Sl.glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr, 107/2005 – ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016. (u daljem tekstu: KZ)

ubistvo (*Totschlag*), umorstvo (*Mord*) koje obuhvata pokušano i završeno ubistvo sa predumišljajem (*Vorsätzliche Tötung*) i ubistvo deteta (*Kindestötung*) (Keiser, Kerner, Sack, Schellhoss, 1993:549).

U kriminološkoj literaturi postoje brojne klasifikacije ubistava prema različitim kriterijumima. Dok su krivičnopravne tipologije koncentrisane na zločin, kriminološke tipologije ubistava polaze od zločinca, njegove uloge u nastajanju zločina i motiva izvršenja ubistva. Tipologije koje polaze od zločinca uglavnom prate osnovno teorijsko opredeljenje autora, te se tako mogu razlikovati biološke i psihološke tipologije. Osnovno je da se ove tipologije oslanjaju na biološka (antropološka, fizička) i psihološka obeležja zločinaca. Tipologije koncentrisane oko uloge koju imaju ubice prilikom izvršenja ubistva poznate su kao bihejvioristički sistem tipologije. Prema klasifikaciji koju je dao Midendorf (Middendorf), postoji nekoliko vrsta ubistava prema kriterijumu motiva izvršenja: konfliktno ubistvo, ubistvo iz koristoljublja, ubistvo radi prikrivanja nekog drugog izvršenog krivičnog dela, ubistvo iz seksualnih pobuda, masovna ubistva, ubistva iz političkih razloga i u ratu, ubistva radi ostvarenja sopstvenog prava - samopomoći, ubistva pri posebnim situacionim okolnostima izolacije, ubistva iz religioznih pobuda (Middendorf, 1984:15).

Slična Midendorfovoj tipologiji je tipologija koju je sačinio sačinio je Hans von Henting, opisujući karakteristike ubistva kao pojedinačne pojave. Zavisno od situacije izvršenja ubistva (*Mordsituationen*), on razlikuje: ubistvo iz koristoljublja, konfliktno ubistvo, ubistvo radi prikrivanja drugog krivičnog dela, seksualno ubistvo, ubistvo bez motiva. U velikoj grupi ubistava iz koristoljublja, smatra Henting, najprimitivnija kategorija je ubistvo prilikom razbojništva, pljačke. Za razliku od sitnog lopova koji uzima i iznosi novac „ispod jastuka onih koji spavaju“, razbojnik ne misli da se na ovaj način „potrudi“. Njemu nedostaju okretnost prstiju, strpljenje i tehnika. Ono što on poseduje je jedino i samo sirova snaga. Konfliktna ubistva se najčešće javljaju u braku, između bračnih partnera ili u okviru porodice između njenih članova. Posle izvršenja konfliktnog ubistva može da dođe do samoubistva, ako postoji psihički poremećaj u vidu depresije. Osim toga, kod ove vrste ubistava često se ispoljavaju afekti u ekstremno jakom stepenu (Henting, 1956: 45-46, 55).

U okviru kriminoloških klasifikacija razlikuju se ubistva izvršena iz religioznih pobuda. Posebno opasna među njima su satanistička ubistva, koja se definišu kao racionalno isplanirano lišenje života jednog ili više lica uz izvođenje tačno određenog satanističkog rituala (Đurđević-Stojković, 1977:169).

Posebna vrsta ubistava su višestruka ubistva, koja se dele na dva kategorije: masovna i serijska ubistva. Masovno ubistvo se definiše kao lišenje života tri ili više lica na istom mestu u isto vreme ili u jednom kraćem vremenskom periodu na istoj teritoriji. Prema definiciji koji je dao Nacionalni centar za žrtve zločina u SAD, masovne ubice se razlikuju od serijskih po tome što

deluju odjednom ubijajući veliki broj ljudi, što deluju nasilno ispoljavajući svoj bes i što, posle izvršenja dela, izvršavaju samoubistvo ili ginu prilikom pokušaja hvatanja od policije. Ubistva su akt očajanja, nemoći, frustracija, besa i neprijateljstva. Za razliku od masovnog ubistva, serijsko ubistvo predstavlja viši manifestacioni nivo nasilnog kriminaliteta, koji se ispoljava kroz ekstremno strašne radnje izvršene prema nedužnim žrtvama. Zločini su najčešće u vezi sa ili predstavljaju kulminaciju ekstremne seksualne preverznosti i brutalnog ubistva, nakon čega je žrtva unakažena. Iako su serijske ubice relativno retke u poređenju sa brojem običnih ubistava ili nasilnim zločinima uopšte, društvo ima negativniji stav prema serijskom ubici, ono se zgražava nad njegovim delima i nalazi se u sasvim opravdanom strahu (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, 2003:124).

Žrtve ubistava često su članovi porodice, što je uticalo da se u okviru ubistava kao posebna vrsta sagledava i istražuje ubistvo u porodici (Kovačević, Kecman, 2006:39, 40) i ubistvo u okviru partnerskih heteroseksualnih odnosa (Simeunović Patić, 2003:162). Ova vrsta ubistava je po mnogim svojim kriminološkim i viktinološkim karakteristikama različita u odnosu na ostale vrste ubistava. Složenost proizilazi iz partnerskog odnosa, koga ljudi intimno doživljavaju kao jedan od najvažnijih za zadovoljenje niza bioloških, psiholoških i socijalnih potreba i u koji projektuju veliki deo svojih životnih očekivanja (Simeunović Patić, 2002:2). Ipak, iz bračne i vanbračne zajednice, intimnog partnerskog odnosa, koji odlikuje bliskost i povezanost, mogu proizaći mnoge konfliktne situacije. Takvi odnosi obiluju emocijama i afektnim stanjima, pogotovo ako postoji ljubomora ili ako jedan partner odluči da napusti drugog (Nikolić Ristanović, 1984:80). Riziku viktimizacije su najčešće izložene žene u bračnoj zajednici, a specifične karakteristike se odnose na situaciju dela, okolnosti izvršenja, način i sredstva izvršenja, motive i subjektivna obeležja učinilaca.

Izvršenju ubistva najčešće prethodi nasilje u porodici u svim oblicima (fizičko, psihičko, seksualno, ekonomsko), koje nije ranije prepoznato kao rizično kako od žrtava tako i od institucija zaduženih za prevenciju nasilja u porodici. Surovost, nanošenje velikih patnji žrtvi, ponižavanje žrtve samo su neka obeležja ubistava izvršenih u okviru partnerskog odnosa (Nikolić Ristanović, 1989:80). Brojne studije partnerskog nasilja i uskoricida (ubistvo supruge) pokazuju da je pre ubistva prema žrtvi primenjivano fizičko zlostavljanje, da je ubistvo izvršeno upotrebom „prekomerne sile” i da kod velikog broja ubistava u okviru intimnog partnerskog odnosa pored ubistva dolazi do samoubistva ubice, prema jednom istraživanju jedna trećina svih slučajeva ubistva (Antović, 2016:53), a prema drugom čak 2/3 slučajeva ubistva praćeno je samoubistvom ubice (Lukić, Jovanović, Slavković, Petrović, 2018:30). Samoubistvo ubice je karakteristično za muškarce ubice žena – samo 1% ubistava intimnog partnera praćeno samoubistvom su slučajevi u kojima su žene ubile muškog partnera i izvršile samoubistvo (Mršević, 2013:63). U stručnoj literaturi se ubistvo posle izvršenja ubistva u okviru partnerskog odnosa naziva produženi suicid. Iako je ubistvo-samoubistvo poslednjih godina često zastupljeno, mali je broj studija koje proučavaju ovaj

fenomen. Kao najčešći uzrok samoubistva ubice navode se depresija, patološka posesivnost i strah od gubitka partnerke (Mathews, 2005:20-21 cit. prema Lacmanović, 2018:4; Mathews 2008:37).

Poseban oblik ubistva koji se pominje u kriminološkoj literaturi, krivičnopravnoj teoriji i praksi jeste ubistvo žene, koje se označava pojmom *femicid*. Potreba za izdvajanjem ubistva žena proistekla je iz činjenice da neretko nasilje kojem su izložene rezultira njihovim ubistvom.

2.2. Osnovne fenomenološke karakteristike ubistava

Statistički podaci i dosadašnja istraživanja pokazuju da je najveći broj ubica muškog pola. Kajzer tvrdi da je ubistvo delikt muškaraca jer je oko 90% ubica muškog pola (Kaiser, 1980:173). Slični podaci o rasprostranjenosti ovog oblika krvnih delikata po polu navedeni su u kriminološkom istraživanju ubistava na teritoriji nekadašnje SFR Jugoslavije u periodu 1960/1964. Prema ovom istraživanju, u istraživanom vremenskom periodu muškarci su izvršili 87,3% ubistava, a žene preostali broj. Najmanje žena ubica bilo je u Sloveniji, Vojvodini, na Kosovu i u Makedoniji. Osim toga, najviše ubistava izvršeno je sa direktnim umišljajem - 91,1%; u saučesništvu je izvršeno manje ubistava - 15,5%, a bez saučesništva 84,5%; najčešći motivi izvršenja ubistava bili su: netrpeljivost, osveta, sukob oko stvari ili imovine, obest, ljubomora, nesloga u braku, nesloga u porodici, uvrede i ponižavanja; najviše ubistava na celoj teritoriji izvršeno je nožem, vatrenim oružjem, tupim predmetom i sekirom, a u Crnoj Gori vatrenim oružjem; najviše ubistava iz osвете i krvne osвете izvršeno je na seoskim područjima zbog spora među zemljoradnicima; najveći broj ubistava zbog poremećenih bračnih i porodičnih odnosa i iz koristoljublja izvršen je u stanovima (Pešić, 1972:75). Istraživanje ubistava u Makedoniji, koje je obuhvatilo period od 1973. do 1983. godine, pokazalo je da je i na ovom području izrazitije učešće izvršilaca ubistva oba pola sa seoskog područja (muškarci 66,5%, žene 71,4%); izvršioци uzrasta od 18-25 godina pojavljuju se u podjednakoј srazmeri na seoskom i gradskom području; izvršioци od 26-45 godina javljaju se u nešto većem obimu u gradovima, dok je starosna kategorija preko 45 godina karakteristična za selo. U pogledu sredstava izvršenja, ubice muškog pola najviše su koristile pištolj i nož, dok su žene izvršavale ubistvo najčešće davljenjem i gušenjem rukama. Neposredno mesto izvršenja ubistva razlikuje se u gradskoj i seoskoј sredini – u gradovima se ubistva najčešće vrše na ulici, u parkovima i na drugim javnim mestima, dok se na selu ona najčešće vrše u kućama, polju i šumi. Ubistva u ugostiteljskim objektima se u podjednakoј broju se vrše u gradskoj i u seoskoј sredini. (Sulejmanov, 1995:54).

Istraživanjem ubistava koja vrše žene utvrđeno je da žene izvršavaju sve vrste ubistava kao muškarci i ubistvo deteta pri porođaju. Kao sredstvo izvršenja ubistva žene najčešće koriste sekiru i nož, a u prošlosti je korišćen i otrov. U pogledu geografske rasprostranjenosti ubistava koja vrše žene, slična je situacija kao i kod ubistava koje vrše muškarci – to je

kriminalitet vezan uglavnom za seosku sredinu, kako po mestu izvršenja dela tako i po boravištu izvršilaca. Zatvoren prostor (soba, kuhinja) u većini slučajeva je mesto izvršenja pojedinačnih ubistava, što je uslovljeno činjenicom da su aktivnosti žene uglavnom vezane za ovaj prostor.

U vršenju ubistava zastupljene su sve starosne strukture žena, pri čemu se broj izvršenih ubistava nije smanjivao sa povećanjem starosnog doba i opadanjem fizičke snage. Većina žena ubica je udata ili razvedena, sa nižim obrazovanjem i nezaposlena. (Konstantinović Vilić, 1986: 58-62, 96). Prema dosadašnjoj sudskoj praksi, jedan od češćih načina izvršenja ubistava od strane žena – ubistvo muža na spavanju, smatra se kvalifikovanim oblikom ubistva na svirep i podmukao način. Postoji opravdana kritika ove sudske prakse jer ovakav način izvršenja ubistva, koje je usledilo posle duževremenskog maltetiranja i nasilničkog ponašanja muža u braku, nije izraz podmuklosti žene, već je pre posledica njene fizičke nemoći, prestrašenosti i odsustva svake društvene pomoći u traženju izlaza iz, za nju, bezizlazne situacije (Nikolić-Ristanović i dr, 1992:45).

Prema podacima iz istraživanja o ubistvima u Beogradu, koja su izvršena u periodu od 1.1.1985. do 31.12.1993. godine, znatno je veći broj izvršilaca ubistava muškog pola (94% u uzorku) nego ženskog pola (6% u uzorku) (Simeunović-Patić, 2003:80) Pored toga što je ustanovljeno različito učešće žena i muškaraca u izvršenju ubistava, zapaženo je da su se žene i muškarci razlikovali i po strukturi zakonskih kategorija ubistava koja su vršili. Naime, ubistvo na svirep način, ubistvo službenog lica pri vršenju poslova javne bezbednosti, ubistvo iz koristoljublja, ubistvo iz niskih pobuda, ubistvo kojim se dovodi u opasnost život još nekog lica i ubistvo iz nehata češće su vršili miškarci; žene su zastupljenije prilikom izvršenja ubistva na mah, a obično ubistvo su u podjednakom broju vršili i muškarci i žene. U pogledu sredstava izvršenja, žene, za razliku od muškaraca, nisu nijednom upotrebile bombu, eksploziv, lovačku i automatsku pušku, ali su zato češće koristile sekiru i telesnu snagu. Muškarci nisu uopšte koristili otrov kao sredstvo izvršenja ubistva, dok su žene koristile otrov u manjem broju slučajeva. Nož i tvrde predmete podjednako su koristili izvršioци oba pola.

2. 3. Krivičnopravna regulativa ubistva u Srbiji

Odredbama Krivičnog zakonika Republike Srbije inkriminisano je protivpravno lišenje života drugog lica bez posebnih kvalifikatornih okolnosti (čl. 113. KZ), više vrsta teškog ubistva sa kvalifikatornim okolnostima koje ga čine težim i društveno opasnijim (čl. 114. KZ) i ubistva sa manjim stepenom društvene opasnosti (čl. 115-118. KZ).

Obično ubistvo se sastoji u umišljajnom protivpravnom lišavanju života drugog lica bez kvalifikatornih okolnosti koje ubistvo čine težim ili bez posebnih okolnosti koje ubistvo čine privilegovanim. Predviđena kazna za ovo krivično delo je zatvor od pet do 15 godina.

Kvalifikovana (teška) ubistva postoje kada je umišljajno ubistvo izvršeno na takav način i pod takvim okolnostima koji mu daju veći stepen društvene opasnosti, što dovodi do težeg kažnjavanja. Ova ubistva se dalje dele na nekoliko vrsta, prema različitim kriterijumima:

- načinu izvršenja (ubistvo na svirep ili podmukao način);
- pobudama izvršioca (ubistvo iz koristoljublja, ubistvo radi izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog dela, iz bezobzirne osvete ili drugih niskih pobuda);
- okolnosti izvršenja i posledici (ubistvo pri bezobzirnem nasilničkom ponašanju, ubistvo kojim se sa umišljajem dovodi u opasnost život još nekog lica i ubistvo više lica, ukoliko se ne radi se o ubistvu na mah, ubistvu deteta pri porođaju ili lišenju života iz samilosti);
- osobenosti žrtve (ubistvo službenog ili vojnog lica pri vršenju službene dužnosti, ubistvo sudije, javnog tužioca, zamenika javnog tužioca ili policijskog službenika, lica koje obavlja poslove od javnog značaja u vezi sa poslovima koje to lice obavlja, deteta ili bremenite žene, člana porodice kojeg je prethodno zlostavljao).

Za kvalifikovane oblike ubistava predviđena je kazna zatvora najmanje 10 godina ili kazna zatvora od 30 do 40 godina.

Ubistvo na svirep način postoji kada učinilac nanosi žrtvi prekomerne fizičke i psihičke bolove. U krivičnopravnoj literaturi se ističe da ova vrsta ubistava ima objektivna i subjektivna obeležja. Svako ubistvo je na izvestan način surovo i svirepo, ali se ova vrsta kvalifikovanog ubistva karakteriše posebno izraženom surovošću jer se žrtvi nanose takve muke, patnje i bolovi koji po svom intenzitetu prelaze bolove koji obično nastaju prilikom lišenja života. Subjektivna obeležja se odnose na stav učinioca prema žrtvi – učinilac je svestan da žrtva trpi bolove velikog intenziteta, ali je neosetljiv i hladnokrvan prema njenim mukama (Radovanović, Đorđević, 1973:59).

Ubistvo na podmukao način postoji kada učinilac napada na život žrtve prikriveno, potajno, lukavo, u momentu kada žrtva to ne očekuje. Izvršilac koristi poverenje koje ima žrtva prema njemu i postupa sa zlom namerom. U krivičnopravnoj teoriji i sudskoj praksi smatra se da su ubistvo žrtve na spavanju i ubistvo trovanjem ubistva na podmukao način.

Ubistvo iz koristoljublja predstavlja lišavanje života drugog lica u nameri da se za sebe ili drugog pribavi materijalna korist (povećanje imovine ili sprečavanje njenog smanjenja), koja ne mora da bude protivpravna već pravno dozvoljena. Primeri ovog oblika ubistva su: ubistvo

radi ostvarenja nasleđa, oslobođenja od neke imovinske obaveze, ostvarenja dobiti, za nagradu i slično (Atanacković, 1978:91).

Ubistvo iz bezobzirne osvete ili iz drugih niskih pobuda razlikuje se od drugih oblika ubistava po motivu izvršenja. Motiv izvršenja može da bude bezobzirna osveta (učinilac izvršava ubistvo iz egoističkih, samoživih pobuda) ili druge niske pobude mržnja, zloba, zavist, ljubomora, radi zadovoljenja nastranih seksualnih potreba, pohlepa i sl) (Tahović, 1962: 265). Posebno težom niskom pobudom za izvršenje ubistva smatra se krvna osveta (za ubistvo ili na drugi način skrivljenu prouzrokovanu smrt, porodica ubijenog se sveti tako što ubija ubicu ili drugog muškog člana zajednice kojoj ubica pripada).

Kao posebne vrste ubistava, koje se u teoriji krivičnog prava nazivaju privilegovanim, Krivični zakonik Republike Srbije predviđa ubistvo na mah, ubistvo deteta pri porođaju, lišenje života iz samilosti i nehatno lišenje života (čl. 115-118. KZ). U pitanju su ubistva koja su izvršena pod okolnostima koje ih čine manje opasnim, pa se zbog toga za njih predviđaju kazne zatvora u kraćem trajanju u poređenju sa običnim i teškim ubistvom.

Ubistvo na mah predstavlja lišenje života koje izvrši osoba koja je dovedena bez svoje krivice u jaku razdraženost napadom, zlostavljanjem ili teškim vređanjem od strane ubijenog. Predviđena kazna za ovo krivično delo je zatvor od jedne do osam godina.

Ubistvo deteta pri porođaju čini majka koja liši života svoje dete za vreme porođaja ili neposredno posle porođaja, dok kod nje traje poremećaj izazvan porođajem. Za ovo krivično delo predviđena je kazna zatvora od šest meseci do pet godina.

Srpski krivični zakonik, kao posebno privilegovano ubistvo, poznaje i *lišenje života iz samilosti*, odnosno, eutanaziju, koje definiše kao lišenje života punoletnog lica iz samilosti zbog teškog zdravstvenog stanja u kojem se to lice nalazi, pri čemu je neophodno da je lišenje života izvršeno na ozbiljan i izričit zahtev ubijenog. Za izvršioca eutanazije predviđena je kazna zatvora od šest meseci do pet godina.

Za *nehatno lišenje života*, koje postoji kada je učinilac bio svestan da svojom radnjom može učiniti delo, ali je olako držao da do toga neće doći ili da će to moći sprečiti ili ako nije bio svestan da svojom radnjom može učiniti delo, iako je prema okolnostima pod kojima je ono učinjeno i prema svojim ličnim svojstvima bio dužan i mogao biti svestan te mogućnosti, predviđena je ista kazna kao i za ubistvo deteta pri porođaju i lišenje života iz samilosti – kazna zatvora od šest meseci do pet godina.

Postoje i takva krivična dela kada lišenje života čoveka nije isključivi objekt zaštite, već su preduzetom radnjom izvršenja povređene ili ugrožene neke druge društvene vrednosti

(Jovašević, 2001:57). To su, na primer, sledeća krivična dela: ubistvo predstavnika najviših državnih organa (čl. 310. KZ), genocid (čl. 370. KZ), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 372. KZ), ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (čl. 373. KZ), ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (čl. 374. KZ), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (čl. 378. KZ).

Do smrtnog ishoda može da dođe i prilikom izvršenja drugih krivičnih dela protiv života i tela: navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu (čl. 119. KZ), nedozvoljen prekid trudnoće, ukoliko je nastupila smrt bremenite žene (čl. 120. st. 4 KZ), teška telesna povreda kvalifikovana smrću povređenog lica (čl. 121. st. 3. KZ), sakaćenje ženskog polnog organa ukoliko je nastupila smrt ženskog lica (čl. 121a KZ), izlaganje opasnosti, ako dođe do smrti ostavljenog lica (čl. 125. KZ), napuštanje nemoćnog lica ako nastupi smrt ostavljenog lica (čl. 126. KZ), nepružanje pomoći, ako je usled nepružanja pomoći nastupila smrt lica koje se nalazilo u neposrednoj opasnosti za život (čl. 127. KZ). Prilikom izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici takođe može da dođe do smrtnog ishoda, što je inkriminisano čl. 194. st. 4. KZ.

3. Nasilje u porodici

3.1. Pojam, uzroci i karakteristike nasilja u porodici

Jedan od posebno društveno opasnih oblika kriminaliteta je *nasilje u porodici* (porodično nasilje, nasilje u porodičnoj zajednici, kućno nasilje, *domestic violence*). Radi se o pojavi univerzalnog karaktera jer se ispoljava nezavisno od toga kakav je socijalni, ekonomski i obrazovni nivo članova porodice (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2010:69). Nasilje u porodici se definiše kao primena fizičke i psihičke sile prema članovima porodice uz ugrožavanje i povređivanje domena sigurnosti i odnosa poverenja i ispoljavanje kontrole i moći nad članovima porodice, bez obzira da li je u važećem zakonodavstvu predviđeno kao krivično delo i da li je izvršilac nasilja prijavljen organima gonjenja (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, 2003:128). Dosadašnjim istraživanjima o nasilju u porodici u oblasti kriminologije, psihologije i sociologije nesumnjivo je utvrđeno da je porast nasilja u društvu direktno povezan sa porastom nasilja u porodici, koje je rezultat interaktivnog delovanja niza individualnih i društvenih činilaca (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2005:135).

S obzirom na odnos žrtva-nasilnik, nasilje u porodici može se javiti u više oblika: nasilje u braku i drugim partnerskim odnosima; nasilje prema deci (maloletnoj i punoletnoj); nasilje maloletne dece prema roditeljima, braći i sestrama, bakama i dekama (maloletničko porodično nasilje); nasilje prema starima; nasilje između drugih članova porodice ili lica koja žive u istom domaćinstvu. Svaki od ovih oblika ukazuje na povređivanje i ugrožavanje domena sigurnosti i odnosa poverenja, a manifestuje moć i kontrolu nad žrtvom.

Mnogobrojna istraživanja u svetu i kod nas (Nikolić Ristanović (ur), 2002:87, Nikolić Ristanović (ur), 2010:55, Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004:42, Konstantinović Vilić, Petrušić, 2007:40, Petrušić, Konstantinović Vilić, 2012:8, Petrušić, Konstantinović Vilić, 2010:10, Ignjatović, Pavlović Babić, Lukić, 2015:19) pokazala su da je nasilje u porodici veoma rasprostranjeno u svim regionima sveta i da su njegove najčešće žrtve žene, deca, starije i nemoćne osobe. Nasilje u intimnim partnerskim relacijama odlikuje rodni karakter, široko rasprostranjeni rodni stereotipi, učestalost i rasprostranjenost pojave, trajnost, ciklična dinamika nasilja, kao i specifične strategije i taktike koje koristi partner da bi uspostavio dominaciju i kontrolu partnerke. Autorke feminističke orijentacije ukazuju ne samo na to da su žene najčešće žrtve nasilja u porodici, već da je nasilje usmereno prema ženama samo zato što su žene (Ignjatović, 2011:203).

Savremeni pristup nasilju u porodici zasniva se na stavu da ono nije isključivo lični problem i individualna patologija, već društveni problem i socijalna patologija, da ima duboke korene u patrijarhalnoj strukturi društva i tradicionalnom rodnom identitetu, koji podrazumeva podređenost žene muškarcu. Kroz rodno diferencirajuće uticaje socijalizacije kod ženskog pola afirmišu se ponašanja, kao što su „humanitarni angažman“, „socijalni rad“, „sposobnost saosećanja“, „spremnost na požrtvovanje“ itd, a suprotno kod muškog pola podupire se „sposobnost realizacije“ i određeni agresivni načini ponašanja (Žunić, 2005:105). Podaci o tome da su žene dominantne žrtve nasilja u porodici potvrđuju stav da je fenomen nasilja u porodici omogućen rodnom diskriminacijom i nedostatkom društvene odgovornosti za nasilje nad onima koji nemaju moć, niti sposobnost da mu se odupru. Zbog toga se nasilje u porodici sagledava kao nasilje zasnovano na rodnoj određenosti, a argumenti kojima se traži njegovo sprečavanje temelje se na postulatima u domenu zaštite ljudskih prava i na principu zabrane diskriminacije žena. U razvijenim demokratskim državama nasilje muškaraca prema ženama sagledava se kao ozbiljan društveno-politički problem, pri čemu se ukazuje da je ono povezano sa strukturalnim nasiljem i diskriminacijom žena u društvu kojim još uvek vladaju muškarci (Nikolić Ristanović, 2002:7).

3.2. Rasprostranjenost nasilja u porodici

Kada se sagledava obim i rasprostranjenost nasilja u porodici, veoma je važno da se prikupljaju i statistički evidentiraju podaci o obimu, strukturi, drugim karakteristikama nasilja u porodici i odgovoru države na njega jer je to jedan od glavnih preduslova za praćenje trendova i razvijanje efikasne politike suprotstavljanja ovom obliku nasilja (Ćopić, Stevković, 2012:159). Ipak, porodično nasilje, posebno nasilje između bračnih i vanbračnih partnera, ređe se prijavljuje od drugih krivičnih dela jer se članovi porodice ne sagledavaju kao potencijalni agresori, ali i zbog straha od daljeg zlostavljanja i želje da se zaštiti ugled porodice (Konstantinović Vilić, 2012:132). Zbog velike tamne brojke, teško je govoriti o tačnim podacima o obimu nasilja u porodici. U Srbiji ne postoji jedinstvena administrativna evidencija o nasilju prema ženama i

nasilju u porodici. Postoji policijska evidencija o prijavljenom nasilju u porodici, evidencija koju vode centri za socijalni rad i sudska evidencija o izvršenim krivičnim delima nasilja u porodici. Iako ove evidencije pokazuju porast nasilja u porodici, ne omogućavaju da se sagleda tip odnosa između učinioca i žrtve (Ignjatović, Pavlović Babić, Lukić, 2015:20).³

U tabeli ispod predstavljeni su rezultati istraživanja o porodičnom nasilju u Srbiji, koje je obavljeno na uzorku od 700 anketiranih žena starijih od 18 godina u sedam gradova (Beograd, Subotica, Novi Sad, Niš, Užice, Vrnjačka Banja i Zaječar) (Nikolić Ristanović (ur), 2002:13) i rezultati istraživanja rađenog prema identičnoj metodologiji na uzorku od 516 žena starijih od 18 godina u sedam gradova Vojvodine (Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Pančevo, Sombor, Sremska Mitrovica i Kikinda). Ovim istraživanjem je po prvi put ispitivana i viktimizacija proganjanjem te se pokazalo da je skoro svaka peta žena bila žrtva proganjanja od članova porodice (Petrović, 2010:25-26).

Istraživanje Vrsta nasilja	Srbija	Vojvodina
Psihičko nasilje u porodici	46,1%	49,8%
Fizički napad od člana porodice	30,6%	33,9%
Pretnje nasiljem/fizičkim napadom	26,3%	27,3%
Seksualno nasilje	Nema podataka	9,1%
Proganjanje	Nema podataka	18,6%

Najteži slučajevi nasilja u porodici su oni koji se završe smrtnom posledicom. Žrtve su najčešće žene koje su prethodno trpele nasilničko ponašanje svojih muževa ili drugih muških srodnika i koje nisu dobile odgovarajuću zaštitu od policije, centara za socijalni rad i drugih državnih organa niti od ljudi iz svoje neposredne okoline. Žene su posebno ugrožene onda kada odluče da napuste svoje nasilne muževe. Neke od njih, koje niz godina trpe nasilje u braku, zbog straha od ubistva prilikom napuštanja nasilnika, odlučuju se da prekinu nasilje ubistvom nasilnika. Treba napomenuti da je nasilje prema ženama u partnerskom odnosu i nasilje prema deci, koja u dugom vremenskom periodu ostaju u okolnostima u kojima su njihove majke izložene nasilju (Ignjatović, 2013:19) i često su svedoci ubistva i samoubistva roditelja.

Postojanje nasilja u porodici značajan je indikator za izvršenje najtežeg oblika porodičnog nasilja – ubistva člana porodice koji je prethodno zlostavljan. Umesto pretpostavljene sigurnosti, bezbednosti i poverenja u okviru porodice, veliki broj ubistava (67 do 80%)

³ Prema podacima Zavoda za statistiku Republike Srbije, navedenim u publikaciji „Žene i muškarci u Republici Srbiji“ (2014) broj osuđenih muških punoletnih lica za krivično delo nasilja u porodici 2009. bio je 1739, dok je 2013. godine nešto manji 1451, za razliku od broja prijavljenih lica za ovo krivično delo, koji konstantno raste. Pod2.stat.gov.rs/Objavljene-Publikacije/G2014/pdf/G20146008.pdf, pristup 23.9.2018.

izvršen je od strane intimnog partnera. S obzirom na to da su žene najščešće žrtve porodičnog nasilja, postojanje porodičnog nasilja pre ubistva žene od strane njenog intimnog partnera predstavlja faktor rizika broj jedan za femicid od strane intimnog partnera (Mršević, 2013:55-56).

3.3. Međunarodni standardi za suzbijanje nasilja u porodici

Jačanje sistema zaštite i suzbijanja nasilja nad ženama, posebno nasilja u porodici, veoma je intenzivno na međunarodnom planu. Dugogodišnja aktivnost globalnog ženskog pokreta uticala je da nasilje nad ženama sagledava u kontekstu međunarodnog prava kao povreda ženskih ljudskih prava. Kao posebno značajni međunarodni dokumenti u kojima se garantuju ženska ljudska prava na život, ličnu sigurnost, jednaku zaštitu pred sudom, jednakost među polovima i jednakost u porodici, pravo na obrazovanje, dostojanstvo, zdravstvenu zaštitu, poštovanje fizičkog i moralnog integriteta, zabranu mučenja i nehumanog postupanja, izdvajaju se: *Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)* iz 1979. godine⁴ sa *Opcionim protokolom*;⁵ *Opšta preporuka br. 19 Komiteta CEDAW* iz 1992. godine;⁶ *Deklaracija o eliminaciji nasilja prema ženama* iz 1993. godine;⁷ *Deklaracija o politici suprotstavljanja nasilju prema ženama u demokratskoj Evropi (DEVAW)* iz 1993. godine; *Pekinška deklaracija i Platforma za akciju* iz 1995. godine; *Preporuka Rec (2002)5* Komiteta ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja iz 2002. godine, *Preporuka 1582 (2002)* nasilje nad ženama u porodici iz 2002. godine. Konvencija CEDAW se smatra međunarodnom poveljom ženskih prava. Ratifikacijom ove konvencije države članice su se obavezale da će preduzimanjem odgovarajućih mera sprečiti svaki vid neposredne i posredne diskriminacije žena, obezbediti potpuni razvoj i napredak i na taj način garantovati ženama da ravnopravno sa muškarcima otvaraju i uživaju ljudska prava i osnovne slobode (čl.3). Opšta preporuka 19 Komiteta CEDAW odnosi se na obaveze država potpisnica CEDAW konvencije u pogledu sprečavanja nasilja nad ženama, odnosno nasilja zasnovanog na razlikovanju polova, koje se definiše kao oblik diskriminacije koji ozbiljno umanjuje mogućnost da žene koriste prava i slobode na jednakoj osnovi sa muškarcima. Definicija diskriminacije uključuje nasilje koje je usmereno prema ženi zato što je žena ili nasilje koje u većoj meri utiče na žene nego na muškarce. Ono uključuje postupke kojim se nanose fizički, mentalni ili seksualni bol ili patnja, pretnje takvim postupcima, prinuda i drugi vidovi ograničavanja slobode (tač. 1. i 6). Komitet za eliminaciju diskriminacije žena takođe

⁴ *Convention on the Elimination of All forms of Discrimination against Women (CEDAW)*, usvojena UN rezolucijom 34/180 od 18.12.1979. godine, stupila na snagu 3.9.1981. godine. SFRJ je ratifikovala Konvenciju 1981. („Sl. list SFRJ – Međunarodni ugovori“, br. 11/81), a Opcioni protokol 2007. godine.

⁵ Usvojen 1999, stupio na snagu 2000. godine, prema kome postoji obaveza podnošenja inicijalnih izveštaja.

⁶ Tekst Opšte preporuke dostupan na srpskom jeziku na:

http://www.bibija.org.rs/images/cedaw/konvencija/opsta_preporuka_br19.pdf, pristup 22.9.2018.

⁷ *Declaration on the Elimination of Violence against Women*, Rezolucija Generalne skupštine UN 48/104 od 20.12.1993. godine

preporučuje da države ugovornice u svojim izveštajima navedu rasprostranjenost stavova, običaja i postupaka koji podstiču nasilje nad ženama i da odrede koju vrstu nasilja oni proizvode; kakve su delotvorne mere preduzete i kakvo je njihovo dejstvo. S tim u vezi, preporučeno je uvođenje programa obrazovanja i informisanja javnosti, koji će pomoći da se iskorene predrasude koje onemogućavaju ravnopravan status žena (tač. 24 e i f).

U Deklaraciji UN o eliminisanju nasilja nad ženama iz 1993. godine istaknuta je obaveza država članica da sa „dužnom pažnjom“ rade na prevenciji, procesuiranju i sankcionisanju akata nasilja nad ženama u skladu sa domaćim zakonodavstvom, nezavisno od toga da li su ti akti izvršeni od strane države ili privatnih lica (DEWAW, 1993. Art. 4c).

Pekinška deklaracija i Platforma za akciju zahtevaju od država članica da u skladu sa domaćim zakonodavstvom preduzimaju sve potrebne mere koje se odnose na sprečavanje, krivično gonjenje i kažnjavanje izvršilaca nasilja nad ženama (Beijing Declaration and Platform for Action, 1995. 124 b).

Na obavezu države da sprovede sveobuhvatne mere radi pokretanja promena opšteprihvaćenih stavova koji ženu stavljaju u potčinjen položaj ukazuju Zaključni komentari Komiteta za eliminaciju diskriminacije žena za Republiku Srbiju (CEDAW/C/SCG/CO/1, 2007).⁸ Komitet je izrazio zabrinutost zbog postojanja čvrsto ukorenjenih, tradicionalnih, patrijarhalnih stereotipa u vezi sa ulogama i obavezama žena i muškaraca u porodici i široj zajednici, koji su glavni uzroci nasilja nad ženama i obavezao državu ugovornicu da putem edukativnih kampanja promovise nestereotipne i pozitivne predstave o ženama i značaj rodne ravnopravnosti za društvo u celini. U Zaključnim razmatranjima o drugom i trećem periodičnom izveštaju Republike Srbije, koja je Komitet UN za eliminaciju diskriminacije žena usvojio jula 2013. godine (CEDAW/C/SRB/CO/2-3, 2013),⁹ komitet preporučuje Srbiji da nastavi da ulaže više napora u prevazilaženje stereotipnih stavova o ulozi i odgovornosti žena i muškaraca u porodici i društvu i da nastavi da primenjuje mere za eliminaciju rodni stereotipa podsticanjem pozitivne slike i stvarne ravnopravnosti žena. Pozivajući se na Opštu preporuku 19 (1992) o nasilju nad ženama, komitet podstiče državu članicu da razmotri i revidira Krivični zakonik, Porodični zakon i druge relevantne zakone u cilju efikasnijeg sprečavanja svih oblika nasilja nad ženama i zaštite žrtava; da obezbedi efikasnu istragu slučajeva nasilja nad ženama i da krivično goni i kazni izvršioce takvih krivičnih dela sankcijama koje su srazmerne težini dela. CEDAW Komitet takođe preporučuje sprovođenje obuke za zaposlene u pravosuđu i državnim organima, naročito za zaposlene u policiji i zdravstvenim službama, kojom bi se obezbedila njihova osetljivost prema svim vidovima

⁸ www.zenskavlada.org.rs/downloads/ukidanje_diskriminacije.doc, pristup 23.9.2018.

⁹ http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/cedaw_zakljucna_zapazanja_srp.pdf, pristup 22.9.2018.

nasilja nad ženama, posebno kada je u pitanju nasilje u porodici, kao i sposobnost pružanja odgovarajuće podrške žrtvama.

U međunarodnim dokumentima se sve češće i sve više naglašavaju obaveze država da usvajaju i dosledno primenjuju zakonske i druge mere za eliminisanje i sprečavanje nasilja nad ženama i nasilja u porodici. U navedenim međunarodnim dokumentima postavljeni su temelji za primenu koncepta „potpune posvećenosti“ (Branković, 2013:38,48), dok je u *Konvenciji o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* (u daljem tekstu *Istanbulska konvencija*) iz 2011. godine¹⁰ ovaj koncept detaljno razrađen.

Koncept „potpune posvećenosti“¹¹ pojavljuje se u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima kao minimum radnji koje su država i državni organi bili dužni da izvrše kako bi sprečili kršenje ljudskih prava od strane privatnih lica putem preventivnog delovanja ili sprečavanja povrede ljudskih prava, sankcionisanja izvršilaca (otkrivanje, procesuiranje i kažnjavanje kada je povreda pričinjena) i kompenzacije žrtava (država treba da žrtvama obezbedi obeštećenje za počinjeno nasilje). Odgovornost države je pre svega zbog nečinjenja, propuštanja preduzimanja predviđenih zakonskih mera i procedura, ali i zbog neusvajanja odgovarajućih zakona i politika radi sprečavanja kršenja ljudskih prava i nedekvatnog kažnjavanja izvršilaca.

Istanbulska konvencija je važan međunarodni dokument koji posebnu pažnju poklanja definisanju nasilja nad ženama kao rodno zasnovanog nasilja i ukazivanju na neophodnost koordinisanog delovanja institucija sistema koje u svojoj nadležnosti imaju rad sa ženama žrtvama nasilja, posebno nasilja u porodici. Utemeljena na Preporuci Rec (2002)5 o zaštiti žena od nasilja, Istanbulska konvencija određuje, po prvi put, obavezujuće standarde za zaštitu od nasilja prema ženama i nasilja u porodici, kao i za kažnjavanje učinilaca. Odredbama čl. 5. st. 2 (Obaveze država i potpuna posvećenost) eksplicitno se zahteva od država potpisnica da preduzmu neophodne zakonodavne i druge mere i da sa potpunom posvećenošću spreče, istraže, kazne i obezbede reparaciju za dela nasilja obuhvaćena konvencijom, koja izvrše nedržavni subjekti. U daljem tekstu Istanbulske konvencije ukazuje se na obavezu država, kada su u pitanju rodno osetljive politike, da rade na uključivanju pitanja roda u primeni i proceni uticaja odredbi konvencije na promociji i delotvornoj

¹⁰ Savet Evrope je usvojio *Konvenciju o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici* 7.4. 2011, otvorena je za potpisivanje u maju 2011. godine u Istanbulu zbog čega je dobila naziv Istanbulska konvencija. Republika Srbija je potvrdila konvenciju donošenjem Zakona o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 12/2013, a stupila je na snagu 1.8.2014. godine.

¹¹ Termin „potpuna posvećenost“ je prevod sa engleskog „due diligence“ naveden u Zakonu o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama. „Due diligence“ se još prevodi i kao „dužna prilježnost“ i „dužna pažnja“ u presudama Evropskog suda za ljudska prava i drugim međunarodnim dokumentima.

primeni politika jednakosti između žena i muškaraca i osnaživanja žena. Ostale obaveze država na „potpunu posvećenost“ posebno se odnose na:

- Preduzimanje neophodnih zakonodavnih ili drugih mera za usvajanje i primenu delotvornih, sveobuhvatnih i kordinisanih državnih politika koje obuhvataju sve relevantne mere za sprečavanje i borbu protiv svih vidova nasilja obuhvaćenih konvencijom;
- Odvajanje odgovarajućih finansijskih sredstava i ljudskih resursa za adekvatno sprovođenje integrisanih politika mera i programa za sprečavanje i borbu protiv svih vidova nasilja navedenih u konvenciji;
- Izradu i primenu programa preventivne intervencije za rad sa izvršiocima nasilja;
- Obezbeđivanje specijalizovanih usluga podrške ženama žrtvama nasilja i njihovoj deci, otvaranje sigurnih kuća, uspostavljanje SOS telefona i sl;
- Preduzimanje neophodnih mera za ohrabrivanje svakog svedoka izvršenog krivičnog dela nasilja i njegova zaštita;
- Omogućavanje žrtvama ostvarivanje prava na potraživanje naknade od izvršilaca za bilo koje delo nasilja predviđeno konvencijom;
- Sprovođenje istrage i sudskih postupaka za sve vidove nasilja obuhvaćenih konvencijom bez neopravdanog odlaganja;
- Preduzimanje hitnih mera zaštite žrtve ili ugroženog lica;
- Preduzimanje neophodnih zakonskih ili drugih mera za obezbeđenje primene mera zabrane prilaska, odnosno zaštite;
- Preduzimanje zakonskih ili drugih mera da krivična dela utvrđena na osnovu konvencije budu kažnjena sankcijama koje su delotvorne, srazmerne i odvraćaju od vršenja krivičnih dela, uzimajući u obzir njihovu ozbiljnost (Petrušić, Konstantinović Vilić, Žunić, 2015:38-39).

U Istanbulske konvenciji je naglašena obaveza države da preduzima preventivne mere, koje se sastoje u promociji promena društvenih i kulturnih obrazaca ponašanja žena i muškaraca sa ciljem iskorenjivanja predrasuda, običaja, tradicije i drugih praksi koje se zasnivaju na ideji inferiornosti žena i muškaraca; podizanju svesti u javnosti o različitim manifestacijama svih vidova nasilja i njihovih posledica; ojačavanje odgovarajuće obuke zaposlenih koji se bave žrtvama ili izvršiocima svih dela nasilja obuhvaćenih konvencijom u vezi sa sprečavanjem i otkrivanjem nasilja, potrebama i pravima žrtava i sprečavanjem sekundarne viktimizacije (čl. 12. i 15).

3.4. Nastanak i razvoj sistema zaštite od nasilja u porodici u Republici Srbiji

U Srbiji sve do 2002. godine nisu postojali adekvatni pravni mehanizmi za sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici (Ćopić, 2002:63-73). Do tada se u slučaju nasilja u porodici

postupalo po odredbama krivičnog zakona o lakoj ili teškoj telesnoj povredi (kada je postojalo fizičko nasilje), uvredi ili kleveti (kada je postojalo psihičko nasilje), dok u slučaju seksualnog nasilja žena u braku uopšte nije bila zaštićena jer nije postojalo krivično delo silovanja u braku. Inkriminisanje nasilja u porodici sasvim je sigurno zasluga višegodišnjeg zalaganja i lobiranja velikog broja ženskih grupa i nevladinih udruženja u Srbiji, da se putem krivičnog zakona zaštiti jedno od osnovnih ljudskih prava – prava na zaštitu od nasilja u porodici.

Nastojanje da se pravni sistem uskladi sa međunarodnim i evropskim pravnim standardima i dugogodišnje sistematsko javno zagovaranje i lobiranje ženskih nevladinih organizacija, kao i Model pravne zaštite od nasilja u porodici, koji je 1998. godine izradila Radna grupa Viktimološkog društva Srbije,¹² u Srbiji je otpočeo proces uobličavanja institucionalnih mehanizama za borbu protiv nasilja u porodici. Izgradnja zakonskih instrumenata za zaštitu od nasilja u porodici predstavlja ispunjavanje međunarodne obaveze države da zaštiti pravo na život, slobodu i ličnu sigurnost svojih građana, da spreči nasilje, bez obzira gde se ono događa, te da osobama koje su preživele nasilje pruži sveobuhvatnu pravnu zaštitu, socijalnu pomoć i podršku radi izlaska iz situacije nasilja i ublažavanja štetnih posledica koje je ono izazvalo. Osim toga, stvaranje odgovarajućih mehanizama zaštite od nasilja u porodici predstavlja ispunjavanje međunarodnih obaveza države na planu eliminisanja nasilja u porodici kao rodno baziranog nasilja, koje žene drži u podređenom položaju u odnosu na muškarce i ozbiljno umanjuje njihovu mogućnost da ravnopravno sa muškarcima uživaju ljudska prava i slobode.

Prvi korak u izgradnji krivičnog, represivnog sistema zaštite žrtava nasilja u porodici učinjen je donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije.¹³ Stupanjem na snagu ovog zakona, nasilje u porodici inkriminisano je kao posebno krivično delo (čl. 118a), sa različitim oblicima ispoljavanja. Propisivanjem nasilja u porodici kao krivičnog dela, psihički i fizički integritet članova porodice dobio je potpuniju zaštitu. Osim toga, zakonodavac je na ovaj način nedvosmisleno pokazao da bračni i porodični odnosi u kojima postoji nasilje nisu više privatna stvar patrijarhalne i tradicionalne porodice, već razlog za opravdanu represivnu reakciju organa državne prinude. Ovaj član Krivičnog zakonika smatra se simbolom uspešne borbe ženskog pokreta u Srbiji jer je, u osnovi, usvojen predloženi model inkriminacije koji je sastavila radna grupa Viktimološkog društva Srbije, uz podršku drugih ženskih grupa i veliku pomoć poslanica u Narodnoj skupštini (Jovanović, 2010:160).

¹² *Model pravne zaštite od nasilja u porodici* izradila je 1998. godine, u vreme javne diskusije o Nacrtu Krivičnog zakonika SRJ, radna grupa Viktimološkog društva Srbije (dr Vesna Nikolić Ristanović, dr Nevena Petrušić, dr Slobodanka Konstantinović Vilić, mr Ivana Stevanović i Brankica Grupković). Nova verzija Modela objavljena je u: Nikolić Ristanović ur. 2002:117-138).

¹³ „Sl. glasnik RS“, br. 10/2002. Zakon je počeo da se primenjuje 9.3.2002. godine.

Odredbom čl. 118a bila su predviđena četiri oblika krivičnog dela nasilja u porodici, počev od najlakšeg (povređa ili ugrožavanje telesnog ili duševnog integriteta člana porodice upotrebom sile ili ozbiljne pretnje), do najtežeg (smrt člana porodice). Predviđene kazne za pojedine oblike ovog krivičnog dela kretale su se od novčane kazne do kazne zatvora najmanje deset godina. Zakon nije precizno odredio pojam „člana porodice“ i u praksi je ostalo otvoreno pitanje tumačenja ove odrednice. Najčešće se pojam „član porodice“ tumačio restriktivno, što je dovelo do sužavanja dometa krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici, te su u praksi izvan ovog sistema pravne zaštite ostali vanbračni, razvedeni i rastavljeni supružnici, lica koja su bila u emocionalnoj vezi i lica u faktičkoj zajednici. Takođe, nije bilo zakonskih mogućnosti za izricanje zaštitnih mera niti mera bezbednosti (Konstantinović, 2011:175).

Važan korak u zakonskom uobličavanju mehanizma za zaštitu od nasilja u porodici predstavlja donošenje *Porodičnog zakona Republike Srbije* iz 2005. godine¹⁴. Ovim zakonom, zaokružen je sistem zaštite od nasilja tako što je zakonodavac izričito zabranio nasilje u porodici i članovima porodice priznao pravo na zaštitu od nasilja u porodici (čl. 10. PZ), regulisao porodičnopravne mere zaštite i uslove pod kojima se one određuju (čl. 197 - 200. PZ) i predvideo i uredio poseban postupak po čijim se pravilima postupa u parnici koja se vodi radi zaštite od nasilja u porodici (čl. 283-289. PZ).

Inkriminacija nasilja u porodici je u međuvremenu pretrpela izmene usvajanjem KZ iz 2005. godine i Zakona o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika iz 2009. godine.¹⁵ Radi unapređenja delovanja institucija sistema u sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici i ispunjavanja obaveza koje je država preuzela ratifikacijom Istanbulske konvencije, usvojen je Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, 2016. godine.¹⁶

3.5. Krivičnopravna regulativa nasilja u porodici u Srbiji

Prema važećem Krivičnom zakoniku Republike Srbije krivično delo nasilje u porodici predviđeno je u čl. 194, u okviru Glave XIX „Krivična dela protiv braka i porodice“. Zakon predviđa pet oblika krivičnog dela nasilja u porodici.

Radnja *prvog, osnovnog oblika* krivičnog dela sastoji se iz nekoliko alternativno predviđenih radnji izvršenja: primena nasilja, pretnja da će se napasti na život ili telo, drsko ili bezobzirno

¹⁴ "Sl. glasnik RS", 18/2005.

¹⁵ "Sl. glasnik RS", br. 72/2009.

¹⁶ „Sl. glasnik RS“ br. 94/2016 (u daljem tekstu: ZSNP)

ponašanje (čl. 194. st. 1. KZ). Posledica dela se ispoljava u vidu konkretne opasnosti, koja se sastoji u ugrožavanju spokojstva, telesnog integriteta ili duševnog stanja člana porodice, kao i u nanošenju vidljivih povreda na telu žrtve koje se mogu kvalifikovati kao lake telesne povrede, koje se dokazuju lekarskim uverenjem i mogu biti i predmet veštačenja. Nasilje može da se javi kao: fizičko, seksualno, psihološko, emocionalno i ekonomsko nasilje. U članu 194. KZ inkriminisano je fizičko, psihičko i emocionalno nasilje, ekonomsko nasilje nije posebno inkriminisano, ali se može u širem kontekstu tumačiti kao psihološko nasilje, dok je seksualno nasilje inkriminisano u Glavi XVIII kao krivična dela protiv polne slobode.

Fizičko nasilje u okviru odredbe čl. 194. st. 1. sastoji se u primeni fizičke sile, kojom se žrtvi nanosi laka telesna povreda ili pokušava da nanese laka telesna povreda, odnosno ugrožava se telesni integritet bez nanošenja povreda. Može se izvršiti se na različite načine i upotrebom različitih sredstava, obuhvata: batinjanje, udaranje pesnicama po glavi i telu, čupanje kose, paljenje, šutiranje, davljenje, bacenje na pod, polivanje vreloom vodom, benzinom, nanošenje opekotina cigaretom, lomljenje ruke, nosa, vilice, udaranje kaišem, drvenim, metalnim ili drugim predmetima itd. Nemoguće je taksativno nabrojati sve načine izvršenja fizičkog nasilja. Znaci fizičkog zlostavljanja najčešće su vidljivi i manifestuju se kao: povrede na licu, grudnom košu, rukama, nogama, stomaku, u vidu hematoma, ogrebotina, posekotina, opekotina, preloma kostiju, izbijanja zuba, tragova gušenja na vratu, povređivanja bubne opne itd. Za indikaciju ispoljenog fizičkog nasilja nije neophodno postojanje vidljivih promena na telu žrtve, koje se obično dokazuju lekarskim uverenjem i mogu biti predmet veštačenja. Ukoliko nema vidljivih promena na telu žrtve, dokazivanje postojanja fizikog nasilja postiže se svim drugim raspoloživim dokaznim sredstvima.

Psihičko nasilje se sastoji u vređanju, klevetanju, pretnji upotrebom sile, pretnji da će se oduzeti deca, izolaciji i kontroli žrtve, zastrašivanju, omalovažavanju, ruganju, izazivanju osećanja lične nesigurnosti, stalnom zlonamernom kritikovanju, zloupotrebi poverenja, emotivnoj rezervisanosti, emocionalnom ucenjivanju i slično (Konstantinović-Vilić, Petrušić, 2007:29).

Emocionalno nasilje obuhvata neiskazivanje ljubavi i pažnje, odbacivanje, zanemarivanje emotivnih potreba člana porodice itd. Emocionalno nasilje može da bude i duhovno i ono se sastoji u sistematskom ismevanju ili uništavanju religijskih ili kulturnih uverenja (Jovanović, 2010:174).

Ekonomsko nasilje se sastoji u oduzimanju materijalnih sredstava, uslovljavanju novčanih davanja, onemogućavanju pristupa zajedničkim izvorima prihoda i sl. Ekonomsko nasilje nije posebno navedeno u opisu osnovnog oblika krivičnog dela. Ali, s obzirom da različiti vidovi ispoljavanja ekonomskog nasilja (nasilno oduzimanje novca i vrednih stvari, kontrolisanje zarada i primanja, trošenje novca isključivo radi zadovoljenja sopstvenih potreba, zabrana

članu porodice da se zaposli i ostvari sopstvene prihode, uništenje ili oštećenje imovine i sl) mogu da dovedu do ugrožavanja spokojstva i duševnog stanja člana porodice, nesumnjivo je da bi pod nasiljem u porodici u smislu inkriminacije iz čl. 194. KZ trebalo podrazumevati i oblike ekonomskog nasilja.

Pretnja da će se napasti na život ili telo predstavlja oblik ispoljavanja psihičkog nasilja. Ona treba da bude objektivno ozbiljna i da subjektivno izazove osećanje ugrožene sigurnosti. Subjektivno osećanje ugrožene sigurnosti zavisi od psihičkih karakteristika lica kome se preti, što znači da jedna ista pretnja neće izazvati isti osećaj ugrožavanja sigurnosti kod lica sa različitim psihičkim osobinama.

Pod *bezobzirnim ponašanjem* podrazumeva se svako ponašanje koje znatno odstupa od uobičajenog ponašanja u okviru porodice i ispoljava se kao netrpeljivost, mržnja, omalovažavanje, prezir, manifestovanje moći i kontrole nad žrtvom. Ovo je jedan pravni standard čiju sadržinu popunjava sud u svakom konkretnom slučaju. Tom prilikom treba da se vodi računa o „nultoj toleranciji“ na nasilje, što znači da visoki individualni prag tolerancije na nasilje kod žrtve ne bi trebalo da bude odlučujući kriterijum prilikom prepoznavanja postojanja nasilja u porodici.

Ugrožavanje se sastoji u izazivanju opasnosti po zaštićeno dobro i stvaranju mogućnosti da dođe do povrede zaštićenog dobra. To znači da ugrožavanje na neki način prethodi neposrednom ispoljavanju nasilja i predstavlja konkretnu opasnost da se nasilje zaista ispolji.

Kao jedan od oblika ispoljavanja psihičkog nasilja može da se javi i *proganjanje ili uhodjenje*. Ovaj oblik psihičkog nasilja nije inkriminisan u našem krivičnompravnom zakonodavstvu u okviru odredbi o nasilju u porodici u čl. 194. KZ, već je proganjanje najnovijim izmenama Krivičnog zakonika predviđeno kao posebno krivično delo u Glavi XIV u okviru krivičnih dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina (čl. 138a). Proganjanje se u većini slučajeva dešava između osoba koje su u partnerskom odnosu ili su ranije bile u partnerskom odnosu, što znači da počinje da se manifestuje tokom trajanja partnerske veze ili kada se ona prekine. Slično kao kod nasilja u porodici, kod proganjanja nasilnik koristi različita sredstva i primenjuje različite forme proganjanja (telefonski pozivi, slanje pisama i poklona, slanje SMS poruka i e-mail poruka i dr) da bi ostvario i zadržao kontrolu nad žrtvom (Nikolić-Ristanović, Kovačević-Lepojević, 2007: 6).

Za postojanje krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 194. KZ bitno je da se radnja preduzima prema određenom pasivnom subjektu – članu porodice. Ranije važeći Krivični zakonik nije precizirao ko se smatra članom porodice, već je u čl. 112. st. 28. KZ, navodio da se članovima porodice smatraju i bivši supružnici i njihova deca, kao i roditelji bivših supružnika. Ova odredba, inače, opšteg karaktera, bila je sadržana je u Glavi XII KZ, pod marginalnim

naslovom „Značenje izraza“. Na taj način je zakonodavac status člana porodice priznavao samo sadašnjim ili bivšim supružnicima, njihovoj deci i roditeljima. Nepostojanje jasnih pravila o tome koja lica uživaju krivičnopravnu zaštitu od nasilja u porodici predstavljao je jedan je od ključnih problema u pravnoj praksi, koji je zakonodavac ostavio otvorenim, uprkos tome što je na ovaj problem ukazala i teorija i pravna praksa (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004: 164; 2007:109).

Važeći KZ otklanja dilemu u pogledu tumačenja ko se smatra članom porodice, time što u čl. 112 (Značenje izraza u ovom zakoniku, tač. 28) određuje da se članom porodice smatraju: supružnici, njihova deca, preci supružnika u pravoj liniji krvnog srodstva, vanbračni partneri i njihova deca, usvojlac i usvojenik, hranilac i hranjenik. Članovima porodice smatraju se i braća i sestre, njihovi supružnici i deca, bivši supružnici i njihova deca i roditelji bivših supružnika, ako žive u zajedničkom domaćinstvu, kao i lica koja imaju zajedničko dete ili je dete na putu da budu rođeno iako nikada nisu živeli u istom porodičnom domaćinstvu. Određivanjem „članova porodice“ na ovaj način, Krivični zakonik isključuje iz krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici bivše supružnike koji ne žive u zajedničkom domaćinstvu i nemaju zajedničko dete, bivše vanbračne partnere, koji mogu da žive u zajedničkom domaćinstvu, ali se ipak ne smatraju članovima porodice, kao i roditelje vanbračnih partnera. Prihvatanjem ovakvog rešenja, ne uvažavaju se zahtevi postavljeni u međunarodnim dokumentima u kojima se insistira na pružanje posebne zaštite bivšim bračnim i vanbračnim partnerima, bez obzira na to da li žive u zajedničkom domaćinstvu ili ne. Takođe se zanemaruje činjenica, potvrđena istraživanjima, da nasilje u porodici ne prestaje odmah čim dođe do prekidanja bračne ili vanbračne zajednice.

Postavlja se pitanje da li je za postojanje krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 194. KZ, kako osnovnog tako i ostalih oblika, neophodno da postoji kontinuitet u ispoljavanju nasilja. Prema ranijim kriminološkim shvatanjima (Walker, 1979:46; Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, 2003:128), žena se smatra zlostavljanim ukoliko prođe kroz ciklus zlostavljanja bar dva puta, a nasilje u porodici se definiše kao kontinuirana primena fizičke i psihičke sile prema članovima porodice. U praksi je ovakav stav bio dominantan u početnom periodu primene krivičnopravnih normi o nasilju u porodici u Srbiji, ali je pod uticajem argumentovanih kritika da traženje kontinuiteta u ispoljavanju nasilja onemogućava pružanje pravovremene krivičnopravne zaštite žrtvama nasilja u porodici (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2004:30, 2007:24) delimično promenjen. Prema našem shvatanju, pojedinačni akt nasilja, pogotovo fizičkog nasilja, sam po sebi, predstavlja dovoljan pravni osnov za postojanje krivičnog dela nasilja u porodici i pokretanje krivičnog postupka za zaštitu od nasilja u porodici. Ukoliko u takvim slučajevima javni tužilac ne pokrene krivični postupak, nasilnik, osnažen činjenicom da je primena nasilja legalna i legitimna, može ponoviti nasilje i to u opasnijem vidu i izazvati teže posledice. Za kvalifikaciju dela nasilja prema članu porodice kao krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 194. KZ uopšte nije od značaja dužina i

kontinuitet u ispoljavanju nasilja. Ovakav stav sada ima podlogu u KZ, kojim je u čl. 112. tač. 30. predviđeno da, kad je radnja krivičnog dela određena trajnim glagolom („ko primenom nasilja, pretnjom [...] drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo...“), *smatra se da je delo učinjeno ako je radnja izvršena jednom ili više puta*. Saglasno tome, krivično delo nasilja u porodici iz čl. 194. st. 1. KZ izvršeno je i kada je radnja „ugrožavanja“ preduzeta samo jednom. Takođe, smatramo da je za kvalifikaciju krivičnog dela nasilja u porodici potpuno nevažno da li su prilikom izvršenja dela intervenisali nadležni organi i da li je ova intervencija evidentirana u službenim protokolima (Konstantinović Vilić, Petrušić, 2007:24-25).

U praksi postoje razlike u shvatanjima sudova. Prema presudi Apelacionog suda u Beogradu (Kž 2881/2013(2) od 12.6.2013): *„ukoliko je krivično delo nasilja u porodici ostvareno preduzimanjem više protivpravnih radnji, za postojanje dela nije od značaja da li postoji vremenski kontinuitet u preduzimanju radnji izvršenja“*.

Ipak, postoje sudske odluke prema kojima je za postojanje krivičnog dela nasilja u porodici potrebno da kod žrtve postoji kontinuirani osećaj ugroženosti:

- *„Da bi postojalo krivično delo nasilje u porodici, potrebno je da osećaj ugroženosti kod oštećenog lica bude kontinuiran, a ne trenutni i da ne postoji samo u trenutku preduzimanja radnji od strane okrivljenog, s tim što se i jednom radnjom može izvršiti navedeno krivično delo, ali je neophodno da u kontekstu svih ostalih odnosa u porodici, postoji osećaj ugroženosti kod oštećenog i da taj osećaj ugroženosti ima jedan kontinuirani oblik“* (Rešenje Apelacionog suda u Beogradu Kž1 315/2013 od 5.2.2013);
- *„Posledica krivičnog dela nasilja u porodici postoji samo u situaciji u kojoj je prouzrokovana konkretna opasnost kod oštećenog, koja traje određeni vremenski period, kraći ili duži, a kako je u konkretnom slučaju okrivljeni samo u jednoj situaciji ugrozio telesni integritet, duševno stanje i spokojstvo člana svoje porodice, to pravilno prvostepeni sud zaključuje da nema elementa krivičnog dela nasilje u porodici iz člana 194 stav 1 KZ“* (rešenje Apelacionog suda u Beogradu Kž2 2059/2012 od 20.6.2012);
- *„Za postojanje krivičnog dela nasilje u porodici neophodno je da radnja dela u vidu pretnje da će se napasti na život ili telo, ili drsko i bezobzirno ponašanje, dovede do određenog kontinuiranog stanja ugroženosti u kome se nalazi oštećeno lice.... sud je bio u obavezi da na nesumnjiv način utvrdi da li je jednokratno ponašanje okrivljenog, s obzirom na to da zaključuje da je u konkretnom slučaju okrivljeni u jednoj situaciji dana 10.10.2011. godine ugrozio spokojstvo i telesni integritet člana svoje porodice, dovelo do stanja ugroženosti na strani oštećene u određenom trajanju, što je propustio da učini u ovom krivičnom postupku“* (rešenje Apelacionog suda u Beogradu Kž1 6791/2013(1) od 18.2.2014).

Za *prvi oblik* krivičnog dela nasilja u porodici, koji može izvršiti član porodice pasivnog subjekta, u pogledu krivice potreban je umišljaj i predviđeno je kažnjavanje zatvorom od tri meseca do tri godine.

Drugi oblik krivičnog dela nasilja u porodici postoji ako je pri izvršenju dela iz čl. 194. st. 1. KZ korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši (čl. 194. st. 2. KZ). Kvalifikatornu okolnost kod ovog oblika krivičnog dela predstavlja korišćenje oružja, opasnog oruđa ili sredstva koje je podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši, što znači da nije bitno da je došlo do povređivanja. Pod oružjem se podrazumevaju razne vrste vatrenog ili hladnog oružja. Opasno oruđe je pojam koji obuhvata sredstva koja su namenjena obavljanju određenih poslova i koja su po svojoj prirodi podobna za nanošenje teške telesne povrede ili teško narušavanje zdravlja. Drugo sredstvo može biti proizvod prirode: kamen, drvo ili proizvod ljudskog rada (flaša, pepeljara i sl). Sudska praksa je neujednačena u shvatanju da li se noga na koju je obućena cipela, kao i pojedini delovi tela učinioca, smatraju opasnim oruđem (Lukić, Jovanović, 2003:18). I kod ovog oblika krivičnog dela za kvalifikaciju dela smatramo da je dovoljno da postoji samo „ugrožavanje“, a ne vidljive telesne povrede. Posledica radnje izvršenja je stvaranje konkretne opasnosti po telesni integritet ili duševno stanje člana porodice, a može da bude i nanošenje lake telesne povrede. Ukoliko dođe do povređivanja i nanošenja lake telesne povrede, ova povreda dobija kvalifikaciju „opasne lake telesne povrede“ jer je prilikom izvršenja dela korišćeno oružje ili oruđe ili drugo sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. Za ovaj oblik predviđeno je kažnjavanje zatvorom od šest meseci do pet godina.

Treći oblik krivičnog dela nasilja u porodici postoji u slučaju kada je izvršeno nasilje prouzrokovalo tešku telesnu povredu ili teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku (čl. 194. st. 3. KZ).

Radnja izvršenja ovog oblika krivičnog dela ista je kao kod prva dva oblika, ali se posledice razlikuju. Kvalifikatorna okolnost je teža posledica koja je nastupila, što znači da posledica dela nije samo stvaranje opasnosti da do povređivanja telesnog integriteta ili narušavanja duševnog stanja dođe, već je zaista naneta teška telesna povrede ili je došlo do teškog narušavanja zdravlja člana porodice. Za ovaj oblik krivičnog dela nasilje u porodici predviđena je kazna zatvora od dve do 10 godina. Ispoljavanje kvalifikovanog oblika nasilja u porodici postoji i u slučaju kada je pasivni subjekt izvršenja dela maloletni član porodice – dete (maloletnik do 14 godina) i maloletnik (od 14-18 godina). Objekat zaštite od svih oblika fizičkog i psihičkog nasilja koji se ispoljavaju u porodici je maloletno lice. Radnja izvršenja koja se sastoji u primeni nasilja kod ovog oblika krivičnog dela nasilja u porodici, slična je sa radnjom izvršenja kod krivičnog dela „zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica“ (čl. 193. KZ). Zbog nejasne zakonske formulacije pojma „zlostavljanje“ i različitih kazni predviđenih za ove oblike krivičnih dela, u praksi je vrlo teško napraviti razliku i razgraničenje da li se radi o

kvalifikovanom obliku nasilja u porodici ili zapuštanju i zlostavljanju maloletnog lica. Predviđeno je kažnjavanje zatvorom od dve do 10 godina.

Četvrti, najteži oblik krivičnog dela nasilja u porodici postoji kad je nasilje dovelo do smrti člana porodice (čl. 194. st. 4. KZ). Kazna za ovaj najteži oblik nasilja u porodici je tri do 15 godina. Poslednjih godina u Srbiji je zabeležen porast broja slučajeva nasilja u porodici koji se završavaju smrtnim ishodom. Žrtve su u većini slučajeva žene, koje su prethodno dugo godina trpele nasilno ponašanje svojih muževa ili drugih muških srodnika, a nisu dobile odgovarajuću zaštitu državnih organa i institucija ili drugih službi kojima su se obraćale za zaštitu od nasilja.

Peti oblik krivičnog dela nasilja u porodici postoji kad izvršilac nasilja kome je sud izrekao meru zaštite od nasilja u porodici prekrši ovu meru (čl. 194. st. 5. KZ). Mere zaštite od nasilja u porodici predviđene su Porodičnim zakonom (čl. 198. st. 2) i njihova suština ogleda se u ograničavanju ili privremenoj zabrani održavanja ličnih odnosa izvršioca nasilja sa žrtvom nasilja, što uključuje i ograničavanje izvesnih prava i sloboda izvršioca nasilja (Konstantinović Vilić, Petrušić 2007:15). Prema čl. 194. tač. 5. KZ, lice koje prekrši bilo koju meru zaštite od nasilja u porodici, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine i novčanom kaznom.

Novina u Krivičnom zakoniku je mera bezbednosti, koja se sastoji u zabrani približavanja i komunikacije sa oštećenim (čl. 89a KZ). Ova mera bezbednosti se može izreći ako je učiniocu izrečena novčana kazna, rad u javnom interesu, oduzimanje vozačke dozvole, uslovna osuda i sudska opomena. Sud može zabraniti učiniocu krivičnog dela približavanje oštećenom na određenoj udaljenosti, zabraniti pristup u prostor oko mesta stanovanja ili mesta rada oštećenog i zabraniti dalje uznemiravanje oštećenog, odnosno dalju komunikaciju sa oštećenim, ako se opravdano može smatrati da bi dalje vršenje takvih radnji učinioca krivičnog dela bilo opasno po oštećenog. Mera može trajati najduže tri godine, a može se ukinuti pre isteka vremena za koje je određena ukoliko prestanu razlozi zbog kojih je određena.

3.6. Zakonska regulativa u oblasti procesuiranja krivičnih dela nasilja u porodici

Krivični postupak povodom krivičnog dela nasilje u porodici sprovodi se po pravilima propisanim Zakonikom o krivičnom postupku.¹⁷ Krivično delo nasilja u porodici, bez obzira na njegov oblik, goni se po službenoj dužnosti, što znači da javni tužilac taj koji pokreće krivični postupak. Ovakvo rešenje je u skladu sa značajem vrednosti kojima se pruža krivičnopravna zaštita (porodica) i u skladu je sa preporukama i pravnim standardima sadržanim u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima.

U neposrednoj vezi sa preduzimanjem krivičnog gonjenja i krivičnim postupkom u slučajevima izvršenja krivičnog dela nasilja u porodici su dva krivičnoprocesna rešenja, koja mogu oslabiti krivičnopravnu zaštitu žrtve nasilja u porodici, ukoliko budu primenjena protivno cilju zbog kojeg su ustanovljena (pored ostalog, efikasnost i ubrzanje krivičnog postupka, postizanje brzog izricanja presude, izbegavanje sekundarne viktimizacije žrtve i dr). To su *sporazum o priznanju krivičnog dela* i *ročište za izricanje krivične sankcije* (čl. 313-319. i čl. 512-516. ZKP).

Sporazum o priznanju krivičnog dela jeste sporazum koji sklapaju javni tužilac, sa jedne strane i okrivljeni i njegov branilac, sa druge strane, a kojim okrivljeni dobrovoljno, u potpunosti priznaje izvršenje krivičnog dela, a javni tužilac se obavezuje da učini okrivljenom izvesne povlastice i ustupke, pre svega u pogledu blažeg kažnjavanja. Položaj žrtve u postupku pregovaranja i zaključenja sporazuma nije na adekvatan način regulisan jer žrtva nije subjekt u postupku zaključenja sporazuma, iako sporazum, pored ostalih elemenata, sadrži i sporazum o imovinskopravnom zahtevu, ako ga je žrtva krivičnog dela podnela (čl. 314. st. 1. tač. 4. ZKP). Sporazum se može zaključiti pre i nakon podizanja optužnog akta i on je odlučujući za sudsku odluku o glavnoj stvari zato što se njime određuje vrsta i visina sankcije koja se izriče, a sud donosi odluku kojom odbacuje, odbija ili prihvata sporazum. U procesnom smislu, presuđenje na osnovu zaključenog sporazuma o priznanju krivice predstavlja uprošćenu procesnu formu jer izostaje glavni pretres, a delatnost suda svodi se na ispitivanje zakonskih uslova za zaključenje sporazuma. Protiv presude kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivičnog dela, javni tužilac, okrivljeni i njegov branilac mogu u roku od osam dana od dana dostavljanja presude izjaviti žalbu ako delu koje je bilo predmet optužbe ne predstavlja krivično delo, a nije bilo uslova za primenu mere bezbednosti, ako je krivično gonjenje zastarelo ili je delo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem, ako da postoje druge okolnosti koje trajno isključuju krivično gonjenje i ako nema dovoljno dokaza za opravdanu sumnju da je okrivljeni učinio delo koje je predmet optužbe (čl. 338. st. 1. ZKP). Žalba se može izjaviti i ako se presuda ne odnosi na predmet sporazuma (čl. 314. ZKP).

¹⁷ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“ br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014. (u daljem tekstu ZKP).

Ročište za izricanje krivične sankcije jeste ročište koje se održava na predlog javnog tužioca kada su u pitanju krivična dela za koja se može izreći kao glavna kazna novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina (čl. 512. st. 1. ZKP). Javni tužilac ovaj zahtev može staviti ako smatra da na osnovu složenosti predmeta i prikupljenih dokaza, a naročito usled hapšenja okrivljenog pri izvršenju krivičnog dela ili priznanja da je učinio krivično delo, održavanje glavnog pretresa nije potrebno. Zakonom su propisane kazne koje javni tužilac može predložiti da sud izrekne okrivljenom (čl. 512. st. 3. ZKP). Na ročištu za izricanje krivične sankcije optuženi treba da se saglasi sa navodima javnog tužioca, kao i da izjavi da neće podnositi prigovor i izjaviti žalbu protiv prvostepene presude, a sud je dužan da optuženog upozori na posledice ovih radnji (čl. 516. st. 2. ZKP).

3.7. Zakonska regulativa u oblasti sprečavanja nasilja u porodici

Zakonom o sprečavanju nasilja u porodici regulisano je postupanje državnih organa i ustanova u sprečavanju nasilja u porodici i pružanju zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici. Cilj zakona (čl. 2) je da na opšti i jedinstven način uredi organizaciju i postupanje državnih organa i ustanova i time omogući delotvorno sprečavanje nasilja u porodici, i hitnu, blagovremenu i delotvornu zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici. Zakon se primenjuje ne samo na slučajeve nasilja u porodici, već i na sva krivična dela rodno zasnovanog nasilja, koja su taksativno navedena u čl. 4. st. 1. ZSNP.¹⁸

Zakon određuje da su nadležni organi i ustanove za sprečavanje nasilja u porodici i pružanje zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici policija, javna tužilaštva, sudovi opšte nadležnosti, prekršajni sudovi i centri za socijalni rad (čl. 7-11). Svi navedeni državni organi i ustanove dužni su da u okviru svojih redovnih poslova prepoznaju nasilje u porodici ili opasnost od njega, kao i da preduzmu određene zakonom predviđene radnje. Tako je nadležni policijski službenik dužan da na osnovu prikupljenih obaveštenja, odmah ili u što kraćem roku proceni rizik neposredne opasnosti od nasilja u porodici (čl. 15. i 16). Pre okončanja procene rizika, policijski službenik može zatražiti mišljenje centra za socijalni rad. Ako posle procene rizika ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, policijski službenik donosi naređenje kojim učiniocu izriče hitnu meru (mera privremenog udaljenja učinioca iz stana i mera privremene zabrane učiniocu da kontaktira žrtvu nasilja i prilazi joj

¹⁸ Zakon se primenjuje u krivičnim postupcima za krivična dela navedena u čl. 4 ZSNP: proganjanje (čl. 138a KZ), silovanje (čl. 178. KZ), obljava nad nemoćnim licem (čl. 179. KZ), obljava nad detetom (čl. 180. KZ), obljava zloupotrebom položaja (čl. 181. KZ), nedozvoljene polne radnje (čl. 182. KZ), polno uznemiravanje (čl. 182a KZ), podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (čl. 183. KZ), prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju (čl. 185a KZ), navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama (čl. 185a KZ), zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 193. KZ), nasilje u porodici (čl. 194. KZ), nedavanje izdržavanja (čl. 195. KZ), kršenje porodičnih obaveza (čl. 196. KZ), rodoskrvnuće (čl. 197. KZ), trgovina ljudima (čl. 388. KZ) i druga krivična dela, ako je krivično delo posledica nasilja u porodici.

– čl. 17). Hitna mera koju izriče policijski službenik traje 48 časova od uručenja naređenja i može je produžiti sud još 30 dana (čl. 21). Osnovni javni tužilac, posle prijema obaveštenja, procene rizika i naređenja, proučava obaveštenja i vrednuje procenu rizika nadležnog policijskog službenika i ukoliko ustanovi neposrednu opasnost od nasilja u porodici, dužan je da u roku od 24 časa od časa uručenja naređenja, podnese osnovnom sudu predlog da se hitna mera produži (čl. 18. i 19).

Saradnja u sprečavanju nasilja u porodici odvija se preko lica određenih za vezu i grupe za koordinaciju i saradnju. Lica određena za vezu imenuju se u policijskoj upravi, osnovnom i višem javnom tužilaštvu, osnovnom i višem sudu i centru za socijalni rad (čl. 24). Grupa za koordinaciju i saradnju (predstavnicima osnovnih javnih tužilaštava, policijskih uprava i centara za socijalni rad) obrazuje se na području svakog osnovnog javnog tužilaštva (čl. 25. i 26). Grupa, pored ostalih zadataka (čl. 25. st. 2) treba da izradi individualni plan zaštite i podrške žrtvi. Procena rizika i izrada individualnog plana zaštite i podrške žrtvi predstavljaju najznačajnije i najdelotvornije mere za bezbednost i zaštitu žrtve od izloženosti najtežem obliku nasilja – ubistvu.

Zaštita i podrška žrtvama nasilja u porodici i žrtvama krivičnih dela određenih ovim zakonom obuhvata: pravo na obaveštenje o organima, pravnim licima i udruženjima koja pružaju zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici, pravo na besplatnu pravnu pomoć i individualni plan zaštite i podrške žrtvi, koji sadrži celovite i delotvorne mere zaštite i podrške žrtvi, ali i drugim članovima porodice kojima je potrebna podrška. U izradi individualnog plana zaštite i podrške žrtvi učestvuje i žrtva, ako to želi i ako to dozvoljava njeno emotivno i fizičko stanje (čl. 29-31).

O svim postupcima i merama treba da se vodi propisana evidencija podataka o slučajevima nasilja u porodici (čl. 32-34). Već smo naglasili da veliki broj slučajeva nasilja u porodici ostaje neevidentiran zbog toga što još uvek ne postoje adekvatne i potpune statističke evidencije pojedinih državnih organa, već postoje opšte statističke evidencije koje ne pokazuju pravu sliku rasprostranjenosti nasilja u porodici i nasilja prema ženama u okviru porodice. Zakonom je detaljno predviđeno koji državni organi i ustanove vode evidenciju (nadležna policijska uprava, osnovni sud, osnovno javno tužilaštvo, centar za socijalni rad) i koje podatke evidencija treba da sadrži. Sve evidencije čine Centralnu evidenciju o slučajevima nasilja u porodici koju vodi Republičko javno tužilaštvo u elektronskoj formi.

Zakonom je propisano da za praćenje njegove primene zakona, poboljšanje koordinisanja i delotvornosti sprečavanja nasilja u porodici i zaštite od nasilja u porodici, Vlada obrazuje Savet za suzbijanje nasilja u porodici (čl. 35).¹⁹

Kaznene odredbe se odnose na prekršaje lica koje prekrši hitnu meru koja mu je izrečena ili produžena i odgovornog lica u državnom i drugom organu, organizaciji ili ustanovi koji policiji ili javnom tužiocu neodložno ne prijavi nasilje, ne reaguje na prijavu ili opstruira prijavljivanje ili reagovanje na svako saznanje o nasilju u porodici ili neposrednoj opasnosti od njega (čl. 36). U prelaznim i završnim odredbama utvrđen je rok za donošenje podzakonskih akata (tri meseca od stupanja na snagu zakona izuzev akata koje donose grupe za koordinaciju i saradnju koji će se doneti u roku od 30 dana od dana njihovog obrazovanja) i obrazovanje grupa za koordinaciju i saradnju, Saveta za suzbijanje nasilja u porodici i lica određenih za vezu (do dana početka primene zakona).

Autonomni ženski centar iz Beograda (AŽC) organizuje redovno, nezavisno praćenje primene ovog zakona i o tome obaveštava Savet za suzbijanje nasilja u porodici, kao i opštu i stručnu javnost (Ignjatović, Macanović, 2018:41). Obaveštavanje o primeni Zakona AŽC vrši objavljivanjem nezavisnih izveštaja, kojih je do sada bio šest.²⁰ U izveštajima je konstatovano da je broj razmatranih slučajeva nasilja u porodici, kao i broj izrečenih hitnih mera bio značajno visok i neočekivan u odnosu na opšte uverenje da te mere nije moguće sprovesti u Srbiji. Ipak, navode se mnogi nedostaci u primeni zakona zbog kojih ne može da se ostvari dugoročna preventivna zaštita i pružanje podrške žrtvama nasilja, kao što su nedovoljan broj izrađenih individualnih planova zaštite i podrške za žrtve, nedovoljno uvažavanje prava i potreba žrtve, nedovoljan broj profesionalaca neposredno angažovanih u radu grupa za koordinaciju i saradnju, nedostatak podataka o tome da li hitne mere imaju pozitivne efekte na žrtve iz marginalizovanih grupa, kao i da li preventivna zaštita žena obuhvata i njihovu decu, nije uspostavljen zakonom predviđen sistem za evidentiranje i praćenje podataka itd.²¹

3.8. Strategije i protokoli

¹⁹ Savet je obrazovan Odlukom Vlade RS o obrazovanju Saveta za suzbijanje nasilja u porodici („Sl. glasnik RS“, br. 69/2017). Savet ima devet članova, a čine ga predstavnici nadležnih ministarstava i drugih državnih organa i ustanova nadležnih za primenu ZSNP. Na čelu Saveta je ministarka pravde, a njen zamenik je ministar unutrašnjih poslova. Savet prikuplja i analizira podatke o nasilju u porodici i drugim delima rodno zasnovanog nasilja, donetim odlukama i merama u slučajevima nasilja i predlaže mere za unapređenje rada institucija na otkrivanju, sprečavanju i procesuranju dela nasilja i pružanja pomoći i podrške žrtvama. Savet upozna je javnost sa svojim nalazima, preporukama i merama. Stručnu i administrativno-tehničku podršku Savetu pruža Ministarstvo pravde.

²⁰ Izveštaji su dostupni na sajtu Autonomnog ženskog centra: <https://www.womenngo.org.rs>

²¹ Šesti nezavisni izveštaj o primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici za period april-jun 2018. godine i pregled glavnih godišnjih nalaza i zaključaka, <https://www.womenngo.org.rs/.../1229-sesti-nezavisni-izvestaj-o-primeni-zakona-o-sp..> pristup 28.8.2016.

U prvoj *Nacionalnoj strategiji za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009 - 2015)*²² jedan od posebnih ciljeva bio je prevencija i suzbijanje svih vidova nasilja nad ženama i obezbeđivanje sveobuhvatnog sistema zaštite za žene žrtve nasilja. U drugoj *Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine*,²³ kao jedan od posebnih ciljeva utvrđena je povećana sigurnost žena od rodno zasnovanog nasilja u porodici i u partnerskim odnosima.

Usvajanjem *Nacionalne strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima* iz 2011. godine postavljen je neophodan okvir za rešavanje problema nasilja nad ženama uz sinergično delovanje svih aktera koje se bave ovom oblašću. Takođe, postavljeni su zadaci i rokovi koji treba da obezbede efikasnost u radu institucija i dovedu do stvarnih rezultata i koristi žrtvama nasilja u porodici i nasilja u partnerskim odnosima.

Na nivou AP Vojvodine 2008. usvojena je *Strategija za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini za period od 2008. do 2012. godine*,²⁴ a 2014. usvojen je *Program za zaštitu žena od nasilja u porodici i partnerskim odnosima i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u AP Vojvodini za period od 2015. do 2020. godine*.

Način postupanja i saradnja institucija na sprečavanju i zaštiti žrtva od nasilja u porodici utvrđen je *Opštim protokolom o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima Vlade Republike Srbije* iz 2011. kao i posebnim protokolima: *Posebni protokol Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Vlade Republike Srbije o postupanju centara za socijalni rad - organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima* (2013), *Posebni protokol Ministarstva unutrašnjih poslova Vlade Republike Srbije o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima* (2013), *Posebni protokol Ministarstva zdravlja Vlade Republike Srbije o postupanju u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima* (2010) i *Posebni protokol za pravosuđe u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i partnerskim odnosima* (2014).

U cilju implementacije opšteg i posebnih protokola i unapređenja efikasnosti i koordinisanog delovanja institucija na sprečavanju i zaštiti od nasilja u porodici i u partnerskim odnosima, u lokalnim zajednicama formirane su *lokalne mreže za borbu protiv nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima*, u koje su uključeni pravosudni i drugi državni organi, socijalne, obrazovne, zdravstvene i druge ustanove. Rad lokalnih mreža zasniva se na

²² „Sl. glasnik RS“, broj 15/2009.

²³ „Sl. glasnik RS“, br. 4/2016.

²⁴ „Sl. list AP Vojvodine“, br. 20/2008.

sporazumu o međusektorskoj saradnji organa i ustanova, a u velikom broju sporazuma kao partneri javljaju se i ženske organizacije koje pružaju pomoć i podršku žrtvama nasilja u porodici. Sporazumima su utvrđeni zajednički principi i delovanje u slučajevima nasilja u porodici i u partnerskim odnosima

U skladu sa ZSNP, u svakom osnovnom tužilaštvu formirane su grupe za koordinaciju i saradnju, čiji su sastav, način rada i druga pitanja regulisani posebnim *Poslovníkom* (2016), a prava i obaveze nadležnih organa i način saradnje *Pravilnikom o saradnji*.²⁵ U svakoj policijskoj upravi određeni su policijski službenici koji su završili specijalizovanu rodno senzitivnu obuku za postupanje u slučajevima nasilja, a u svakom javnom tužilaštvu određeni su zamenici javnog tužioca koji su završili specijalizovanu obuku da bi ostvarivali nadležnosti javnog tužilaštva u sprečavanju nasilja u porodici i gonjenju učinilaca krivičnih dela rodno zasnovanog nasilja.²⁶ U sudovima opšte nadležnosti i prekršajnim sudovima određene su sudije koje su završile specijalizovanu obuku za postupanje u predmetima sprečavanja nasilja u porodici i drugih krivičnih dela na koja se ZSNP primenjuje.²⁷ Rukovodilac svakog centra za socijalni rad odredio je među zaposlenima u centru tim stručnjaka da pomažu u sprečavanju nasilja u porodici i pružaju podršku žrtvama nasilja.²⁸ U svakoj policijskoj upravi,²⁹ osnovnom i višem javnom tužilaštvu, osnovnom i višem sudu i centru za socijalni rad imenovana su *lica određena za vezu*, koja razmenjuju obaveštenja i podatke bitne za sprečavanje nasilja u porodici i drugih dela rodno zasnovanog nasilja, kao i za otkrivanje, gonjenje i suđenje izvršiocima i pružanje zaštite i podrške žrtvama.³⁰

Radi postizanja delotvornosti i jednoobraznosti u postupanju javnih tužilaca u primeni novog ZSNP, republički javni tužilac je 30. maja 2017. godine izdao *Opšte obavezno uputstvo o formiranju grupa za koordinaciju i saradnju i načinu prikupljanja i dostavljanja podataka o primeni zakona*.³¹ Takođe, decembra 2015. godine izdao je *Uputstvo*³² kojim se određuje vođenje posebnih evidencija u apelacionim, višim i osnovnim javnim tužilaštvima u odnosu na krivična dela nasilje u porodici iz čl. 194. KZ, u kojim predmetima je potrebno hitno postupanje. Propisano je da posebne evidencije treba da sadrže podatke o učiniocu krivičnog dela, žrtvi, krivičnom delu, preduzetim radnjama i donetim javnotužilačkim i sudskim odlukama, a za krivična dela učinjena iz mržnje (čl. 54a KZ) i evidenciju o pobudama za izvršenje krivičnog dela.

²⁵ Član 27. ZSNP.

²⁶ Član 9. ZSNP.

²⁷ Član 10. ZSNP

²⁸ Član 11. ZSNP

²⁹ U Srbiji postoji 27 policijskih uprava, organizovanih po teritorijalnom principu.

³⁰ Član 24. ZSNP.

³¹ Republičko javno tužilaštvo, O. br. 1/17 od 30.05.2017. godine.

³² Republičko javno tužilaštvo, Uputstvo A br. 802/15 od 22.12.2015. godine.

Ministarstvo nadležno za socijalna pitanja donelo je 2017. *Uputstvo o realizaciji obaveza centara za socijalni rad u primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici*.³³ Ministarstvo unutrašnjih poslova utvrdilo je *Instrument za procenu rizika za postupanje u slučajevima nasilja u porodici*, koji sadrži i *Listu rizika*. Ministarstvo pravde, u saradnji sa NVO Autonomni ženski centar, izradilo je rodno senzitivne *Smernice za postupanje javnih tužilaca, policijskih službenika i zaposlenih u centrima za socijalni rad* u slučajevima nasilja u porodici, radi uspostavljanja što sveobuhvatnije saradnje u cilju blagovremene i efikasne zaštite od nasilja u porodici. U okviru Ministarstva unutrašnjih poslova formirana je *Radna grupa za suzbijanje nasilja nad ženama*,³⁴ čiji rad, pored ostalog, treba da doprinese ostvarivanju intenzivnije saradnje ministarstva sa specijalizovanim ženskim nevladinim organizacijama koje pružaju usluge ženama u situaciji nasilja.

4. Femicid

4.1. Različiti pristupi određivanju pojma femicida

U okviru nasilja prema ženama, kao najekstremnija manifestacija nasilja, izdvaja se femicid – rodno zasnovano nasilje ili nasilje usmereno prema ženama na osnovu njihovog rodnog identiteta, rodnih uloga i nejednakih odnosa moći unutar društvenog konteksta. To je rodno zasnovano ubistvo, ubistvo žene zato što je žena. U pitanju je mizogino ubijanje žena koje vrše muškarci, motivisano mržnjom prema ženama, prezirom, kao i osećanjem vlasništva i nadmoći.

Pojam *femicid* datira iz 1801. godine kada je prvi put upotrebljen u britanskoj publikaciji *The Satirical Review of London at the Commemoration of the Nineteenth Century* da označi ubijanje žena (eng. *the killing of a women*, Russell, 2008:28, cit. prema Batrićević, 2016:434) Termin je upotrebljen i 1827. godine u naslovu knjige „Priznavanje neučinjenog femicida“, autora Vilijama Mekniša, koji je pisao o zavođenju, oplodnji, napuštanju i ubistvu mlade žene (Lacmanović 2015:63).

Jedinstvena definicija femicida do sada nije ustanovljena. Takođe, nedostaju statistički podaci o rasprostranjenosti femicida, što znatno otežava analizu i sprečavanje ove pojave. Zahvaljujući zalaganju feminističkih autorki i ženskih grupa, seksističko ubijanje žena i ubijanje žena kao zločin mržnje konačno je privuklo pažnju i uticalo na podizanje svesti o femicidu kako kod opšte tako i kod profesionalne javnosti. Koreni femicida se nalaze pre svega u kulturi kojom dominira rodna diskriminacija, patrijarhalna struktura i nejednaki

³³Videti: <http://www.pravniportal.com/obavezujuce-uputstvo-o-realizaciji-obaveza-centara-za-socijalni-rad-u-primeni-zakona-o-sprecavanju-nasilja/>

³⁴ Videti: <https://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/190717/190717-vest9.html>

odnosi moći. Zbog toga je veoma važno da se femicid izdvoji od drugih oblika ubistava i sprečava na osnovu posebnih mera i strategija.

Aprila 2008. godine, PATH (*Program for Appropriate Technology in Health*) sazvao je prvu konferenciju o femicidu, kao rodno baziranom ubistvu žena ili ubistvu žena zato što su žene. Konferencija pod nazivom „Poboljšanje razumevanja femicida“ (*Strengthening Understanding of Femicide*),³⁵ imala je za cilj da identifikuje zajedničke osnove za proučavanje femicida, poboljšanje istraživanja i stimulisanje globalne akcije za sprečavanje femicida i nekažnjavanja učinilaca. Ona je okupila aktiviste, istraživače, forenzičare profesionalce iz Kanade, Čilea, Kosta Rike, Dominikanske Republike, Engleske, Gvatemale, Indije, Jamajke, Jordana, Meksika, Nikaragve, Južne Afrike i SAD-a, koji su predstavili najnovija istraživanja i najnovije pristupe izučavanju problema femicida. Tokom predavljanja rasprostranjenosti i karakteristika femicida u pojediniim regionima, učesnici su istakli da su se suočavali sa nizom teškoća u prikupljanju podataka o femicidu (*Strengthening Understanding of Femicide*, 2008:2).

Najveći doprinos definisanju femicida i značenju koje mu se danas pridaje dala je Dajana Rasel (Diana Russell), koja je koristila ovaj termin prilikom svedočenja o ubistvima žena na Međunarodnom tribunalu o krivičnim delima protiv žena (*The International Tribunal on Crimes Against Women*) u Briselu 1976. godine. Rasel je definisala femicid na sledeći način:

„Moramo da shvatimo da su mnoga ubistva (homicidi) u stvari femicidi. Moramo da prepoznamo da je pol u osnovi politike tih ubistava. Od spaljivanja veštica u prošlosti do novijeg široko rasprostranjenog običaja ubijanja ženskih beba u mnogim društvima ili do ubijanja žena „u ime časti“, shvatamo da femicid postoji i opstaje veoma dugo. Ali pošto se odnosi samo na žene, nije bilo posebnog imena za to sve dok termin femicid nije skovan.“ (Russell, Van de Ven, 1990:104).

Na osnovu njenih definicija, kasnije je femicid redefinisano kao feministički pojam i označavao je ubistvo žene od strane muškarca zbog pripadnosti ženskom polu, ubistvo žene od strane muškarca zato što je žena, mizogeno ubijanje žena od strane muškaraca motivisano mržnjom prema ženama, prezirom, zadovoljstvom, osećanjem vlasništva i nadmoći nad ženama (Radford, Rusell 1992:3-12). Kasnije su Rasel i Radford tvrdile da pojam „femicid“, pored mizoginih ubistava koja se odnose na ubistva motivisana mržnjom, prezirom, osećanjem posedovanja prema ženskom polu, treba da obuhvati i „seksističko ubijanje žena“, koje uključuje ubistva motivisana osećanjem izvršilaca da imaju pravo da to urade i/ili osećanjem

³⁵ Konferenciju su sponzorirali Latinoamerički savez za zdravlje i prevenciju rodno baziranog nasilja (*Latin American Alliance for Gender-based Violence Prevention and Health*) (*InterCambios*), Južnoafrički Savet za medicinsko istraživanje (*the South African Medical Research Council*) i Svetska zdravstvena organizacija (*World Health Organization*)

superiornosti u odnosu na žene, kao i ubistva zbog zadovoljstva ili sadističkih želja usmerenih na žene. Dajana Rasel je naglasila da ovaj termin ne bi trebalo koristiti za rodno nerelevantna ubistva, kao što su slučajna ubistva žena od nepoznatih muškaraca ili ubistva žena od strane žena. Pri tome, pod pojmom „žena“ podrazumevaju se sve osobe ženskog pola, devojčice i ženske bebe koje su žrtve femicida.

Rasel je predložila kategoriju masovni femicid (*mass femicide*) da bi bili obuhvaćeni smrtni slučajevi žena koji nastaju kao rezultat moći ili dominacije muškaraca, uključujući, na primer, žene koje umiru od AIDS-a ili genitalnog sakaćenja. Ova kategorija može takođe uključiti žene koje su ubijene u takozvanim zločinima zbog časti ili za vreme oružanih konflikata. Jedna čileanska studija je pod pojmom femicid obuhvatila i žene koje su ubijene „na liniji vatre“ (*in the line of fire*), kada su bile prisutne ili su pokušavale da spreče mogući femicid. Na taj način se termin „femicid“ izdvojio iz rodno neutralnog termina „homicid“.

Novija definicija femicida (*Geneva Declaration on Armed Violence and Development*) nema strogo feminističku komponentu jer polazi od toga da je femicid svako ubistvo osobe ženskog pola.³⁶ Femicidom su obuhvaćena sva mizogina i seksistička ubistva osoba ženskog pola bez obzira na godine života uključujući torturu, spaljivanje udovica na muževljevoj lomači ili zbog miraza (Indija), ubistva zbog „uvrede porodične časti“ (Pakistan), smrtno slučajevne zbog sakaćenja ženskih polnih organa (klitorektomija, infibulacija – genitalno sakaćenje osoba ženskog pola – *Female genital mutilation FGM*) i silovanja, serijska ubistva, ubistva prilikom porodičnog nasilja, trgovine ženama, mortalitet trudnica kao i ubistva novorođene ženske dece kako bi se prednost dala muškoj deci (Caputi, Russell, 1992:15).

Feministički orijentisana autorka Karen Stout objašnjavala je „intimni femicid“ i definisala je femicid kao „ubijanje žena od strane muških intimnih partnera“. Ovu definiciju su kasnije modifikovale Mirna Dason (Myrna Dawson) i Rozmari Gartner (Rosemary Gartner) da bi obuhvatile „trenutne ili bivše zakonske supružnike, vanbračne partnere ili momke.“ Žaklin Kempbel (Jacquelyn Campbell) i Kerol Ranjan (Carol Runyan) su koristile termin femicid intimnog partnera da bi se naglasila priroda odnosa žrtve i počinioca. Godine 1998, one su redefinisale pojam femicida kao „sva ubistva žena, bez obzira na motiv ili status počinioca“. Istraživači koji koriste ovu proširenu definiciju smatraju da nije potrebno razjašnjavati motive izvršilaca ili njihove odnosa sa žrtvama pri klasifikovanju ubistava kao femicida (Widyono 2008:7).

U nekoliko studija, prvenstveno u Kanadi i SAD, zajedno sa femicidom intimnog partnera, opisan je uxoracid (*uxoracid*), ubistvo žene od strane njenog muža, takođe poznato kao

³⁶ „Femicide: A Global Problem“, UN Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, <http://acuns.org/femicide>, pristup 28.8.2018.

ubistvo supruge (*wife-killing*). Takvo istraživanje skreće pažnju na specifičnu dinamiku partnerskog odnosa i zajednice života u okviru braka i vanbračne zajednice. Veći deo studija o uxorcidu ne odnosi se na ubistva intimnih partnera koji ne žive zajedno. Treba pomenuti i one istraživače koji su usvojili termin feminicid (*feminicide*), kao zločin države koji se sastoji u propuštanju nadležnih organa da spreče i sankcionišu rodno motivisana ubistva žena. Ovaj termin ima politički komponentu i uključuje društvene, kulturne i rodne kontekste nasilja prema ženama. Slučajevi ubistava žena u gradu Ciudad Huarezu (Ciudad Juárez) u Meksiku (Monarerez Fragoso, 2008:78)³⁷ dobili su široku globalnu pažnju, uglavnom zahvaljujući prepoznatoj neaktivnosti vlade u sprečavanju ubistava i kažnjavanju izvršilaca. Marcela Lagarde, bivša predstavnik meksičke Vlade i predsedavajuća za Specijalnu komisiju o femicidu (*Chair of the Special Commission on Femicide*), koja je osnovana da preispita ubistva žena u Ciudad Huarezu, istakla je da feminicid postoji kada država toleriše ubistvo žena, ne istražuje krivična dela ubistva niti smatra izvršioce odgovornim. Ona dalje navodi da „femicid postoji kada država ne nudi ženama garancije i ne stvara uslove sigurnosti za njihove živote u zajednici, kod kuće, čak ni na poslu ili mestima za rekreaciju” (Mreža žene protiv nasilja, 2003:18).

Različite definicije pojma femicid utiču na teškoće prilikom prikupljanja i evidentiranja podataka o femicidu i homicidu od strane državnih organa i ustanova. Većina zemalja osnovne informacije o femicidu dobija iz potvrda o smrti. Stručnjaci iz oblasti medicine, prilikom izveštavanja o slučajevima ubistva, najčešće se ne fokusiraju na odnos žrtve i učinioca i ne kategorišu ubistvo kao femicid. Policija u većini zemalja takođe nema smernice za kategorizaciju femicida u okviru ubistava (Konstantinović Vilić, 2013:35).

4.2 Međunarodni pravni okvir

³⁷ Ubistva žena u Ciudad Juarez-u, u državi Chihuahua, Meksiko, koja su se dogodila 1993. godine predmet su diskusije i paradigma nasilja prema ženama i u nacionalnim i međunarodnim sferama. Te godine je 400 mladih žena, od 16 do 24 godina, uglavnom imigrantkinja i crkinja, prvenstveno studentkinja u trgovačkim školama ili računskim centrima i radnica u slobodnim trgovinskim zonama, bilo osakaćeno, mučeno, silovano, ubijeno, a njihova tela su ostavljena u pustinji oko grada. Prema izveštaju Amnesty International organizacije iz 2003. godine u Ciudad Juarez-u od ubijenih 370 žena, 137 žena je preživelo seksualno nasilje pre smrti. Ovi zločini su kvalifikovani kao „serijska ubistva“ u regiji koju karakteriše visok nivo nasilja nad ženama, ubistva žena, otmice, porodično nasilje. Većina žena poticala je iz siromašnih porodica, a riziku da budu otete i ubijene posebno su bile izložene konobarice, studentkinje, žene koje rade u sivoj ekonomiji, znači žene koje nemaju nimalo moći u društvu i čiji nestanak i ubistvo nema političku cenu za lokalne vlasti.

Od međunarodnih dokumenata najpre treba pomenuti Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima,³⁸ prema kome svako ljudsko biće ima pravo na život, ovo pravo mora biti zaštićeno zakonom i niko ne može biti samovoljno lišen života, čime zabranjuje lišavanje života i svim ljudima (muškarcima i ženama) se garantuje pravo na život.

Na međunarodnom nivou poslednjih godina raste razumevanje za razmere problema nasilja nad ženama, uključujući i porast broja femicida u svetu. Zbog toga su na nivou Ujedinjenih nacija preduzete određene mere, sa ciljem da se fenomenu femicida pristupi na sveobuhvatan način i da se pronađu adekvatna pravna i druga rešenja kako bi se broj femicida smanjio.

Od 1979. godine, kada je usvojena Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), Ujedinjene nacije svojim aktivnostima i dokumentima sve veću pažnju posvećuju položaju žena u svetu i ostvarivanju njihovih prava.³⁹ Ustanovljavanje Specijalne izvestiteljke za nasilje nad ženama 1994. godine svojevrsno je priznanje da je nasilje nad ženama pitanje ostvarivanja ljudskih prava žena u okviru sistema Ujedinjenih nacija. Komisija za ljudska prava UN imenovala je Radiku Komarasvami (Radhika Coomaraswamy) za prvu Specijalnu izvestiteljku za nasilje nad ženama, uzroke i posledice nasilja 1994. godine,⁴⁰ a njen mandat je proširivan i produžavan nekoliko puta, sa osnovnim ciljem eliminacije svih oblika rodno zasnovanog nasilja nad ženama i devojčicama. Rašida Mandžo (Rashida Manjoo), treća Specijalna izvestiteljka za nasilje nad ženama, podnela je 2012. godine Savetu za ljudska prava UN *tematski izveštaj o rodno zasnovanim ubistvima žena*.⁴¹ U ovaj izveštaj su uključena rodno zasnovana ubistva žena bez obzira na to gde su počinjena i ko ih je počinio. Specijalna izvestiteljka ukazuje da se za označavanje ovih ubistava koriste različiti termini u različitim delovima sveta (femicid, feminicid, ubistva „iz časti“ i zločini iz strasti), da je globalnom nivou uočen porast rodno zasnovanih ubistava, kao i da je nedostatak odgovornosti i nekažnjivost ovih zločina je norma.⁴²

³⁸ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, „Službeni list SFRJ Međunarodni ugovori“ br. 7/1971. usvojen Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine UN 16.12.1966. (stupio na snagu 23.3.1976. u skladu sa čl. 49)

³⁹ Na primer, izveštaji CEDAW komiteta u formi zaključnih zapažanja, kao i opšte preporuke koje je CEDAW komitet donosio; Bečka konferencija iz 1993. godine na kojoj je međunarodna zajednica potvrdila da je nasilje nad ženama kršenje ljudskih prava; Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama Generalne skupštine UN iz 1993. godine. Više informacija dostupno na: 15 Years of the United Nations Special Rapporteur on Violence against Women, its Causes and Consequences, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/15YearReviewofVAWMandate.pdf>, pristup 25.7.2018.

⁴⁰ Više o tome na Internet prezentaciji Kancelarije Visokog komesara za ljudska prava UN: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx>, pristup 25.7.2018.

⁴¹ Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences Rashida Manjoo: Gender-related killings of women, 2012, dostupno na: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/A.HRC.20.16_En.pdf, pristup 28.7.2018.

⁴² Ibid, para. 14

U izveštaju su ubistva žena podeljena na direktna/aktivna, odnosno, ubistva kod kojih se zna počinilac i indirektna/pasivna.⁴³

Direktna ubistva žena	Indirektna ubistva žena
<ul style="list-style-type: none"> - ubistva koja su rezultat intimnog-partnerskog nasilja; - ubistva zbog optužbi za veštičarenje i vradžbine; - ubistva „iz časti“; - ubistva u kontekstu oružanih sukoba; - ubistva zbog miraza; - ubistva aboridžinskih i domorodačkih žena; - ekstremni oblici nasilnih ubistava žena; - ubistva zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta; - drugi oblici rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica. 	<ul style="list-style-type: none"> - smrt žena usled nestručno ili ilegalno urađenih abortusa; - maternalna smrtnost (smrtnost porodilja); - smrt usled štetnih običaja i praksi; - smrt žena povezana sa trgovinom ljudima, trgovinom drogom, aktivnostima bandi i organizovanog kriminala; - smrt devojčica i žena zbog zanemarivanja kroz izgladnjivanje ili druge oblike zlostavljanja - smrt usled namernih akata ili propuštanja države.

Specijalna izvestiteljka ukazuje da se diskriminacija i nasilje koje se reflektuje kroz rodno zasnovana ubistva žena mogu shvatiti kao višestruki koncentrični krugovi koji se međusobno presecaju i prepliću. Ovi krugovi uključuju strukturalne, institucionalne, međupersonalne i individualne faktore. Strukturalni faktori uključuju društveni, ekonomski i politički sistem na makro nivou; institucionalni obuhvataju formalne i neformalne društvene mreže i institucije; međupersonalni uključuju lične odnose između partnera, članova porodice i šire zajednice, dok individualni faktori obuhvataju pojedince i sposobnost da se odgovori na nasilje.

Da bi se razumela rodno zasnovana ubistva žena, neophodno je uzeti u obzir politički, društveni i ekonomski kontekst u kojem se ubistva dešavaju, uključujući stavove muškaraca o osnaživanju žena, političku, pravnu i društvenu reakciju na takve zločine, kontinuirano nasilje nad ženama, kao i obrasce strukturalne diskriminacije i nejednakosti koji su sastavni deo života žena.⁴⁴ Nekažnjivost za ubistva žena postala je globalni problem. Prema rečima

⁴³ Ibid, para. 16

⁴⁴ Ibid, para 17

Generalnog sekretara UN, kada država ne kazni počinioce ovakvih dela, to ne samo da pojačava podređenost i nemoć žrtava nasilja, već šalje i poruku društvu da je muško nasilje nad ženama prihvatljivo i neizbežno, što rezultira u normalizaciji nasilničkih obrazaca ponašanja.⁴⁵

Ubrzo posle objavljivanja ovog izveštaja, u Beču je u novembru 2012. godine održan simpozijum Akademskog komiteta sistema Ujedinjenih nacija, Small Arms Survey i Bečkog NVO komiteta o status žena, povodom obeležavanja Međunarodnog dana eliminacije nasilja nad ženama.⁴⁶ Kao doprinos dotadašnjim aktivnostima protiv nasilja nad ženama i iskorenjivanja femicida, predstavnici država članica UN, nevladine organizacije, sociolozi, kriminolozi, tužioci, policajci, feminističke aktivistkinje i drugi pojedinci, dogovorili su se i usvojili *Bečku deklaraciju o femicidu*.⁴⁷ Potpisnici ove deklaracije izrazili su veliku zabrinutost zbog porasta broja femicida u svetu i zbog činjenice da često ostaje nekažnjen, što ne samo da pojačava potčinjenost i odsudstvo moći žena, već šalje i negativnu poruku društvu da je nasilje nad ženama prihvatljivo i neizbežno. Femicid je definisan kao ubistvo žena i devojčica zbog njihovog roda, odnosno, kao rodno zasnovano ubistvo žena.

Sagledavajući razmere i rasprostranjenost femicida u svetu na osnovu različitih izveštaja i podataka, Generalna skupština Ujedinjenih nacija stavila je ovaj problem visoko na agendu i donela je *Rezoluciju o preduzimanju mera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica 2013. godine*.⁴⁸ U ovoj rezoluciji od država članica UN se traži da sa dužnom pažnjom sprečavaju akte nasilja nad ženama, kao i da istraže, procesuiraju i kazne počinioce u skladu sa nacionalnim zakonima. Potrebno je da se poboljša prevencija rodno zasnovanih ubistava devojčica i žena, da se poboljša zakonski okvir, uključujući odgovarajuća pravna sredstva i naknadu štete. Od država se zahteva da usvoje niz mera u vezi sa rešavanjem problema nasilja, uključujući i ubistva devojčica i žena, da izrade programe prevencije rodno zasnovanog nasilja, da periodično ispituju da li mere i programi daju rezultate, uz menjanje i prilagođavanje mera i programa, ukoliko je potrebno. Dalje se navodi da je neophodno osnažiti sistem krivične zaštite, kako bi se učinoci ovih dela adekvatno kaznili. S druge strane, potrebno je istražiti rodno zasnovana ubistva žena, osnaživati i edukovati žene i devojčice, posebno u vezi sa faktorima koji ih čine ranjivijim i više u riziku. Generalna

⁴⁵ Ibid, para. 19

⁴⁶ UNODC, Symposium on Femicide: A global issue that demands action!, <https://www.unodc.org/unodc/en/ngos/DCN5-Symposium-on-femicide-a-global-issue-that-demands-action.html>, pristup 5.8.2018.

⁴⁷ Vienna Declaration on Femicide, 2012, https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/_E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf, pristup 5.8.2018.

⁴⁸ Generalna skupština Ujedinjenih nacija donela je Rezoluciju o preduzimanju mera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica (A/RES/68/191) iz 2013. godine https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/2010-2019/2013/General_Assembly/A-RES-68-191.pdf, pristup 7.8.2018.

skupština UN pozvala je države da poboljšaju prikupljanje podataka i statistike, da sarađuju sa UN telima i drugim državama, kao i sa organizacijam civilnog društva i naučnicima i istraživačima, kako bi se zajednički radilo na formulisanju različitih mehanizama za sprečavanje rodno zasnovanih ubistava i koristili primeri dobre prakse drugih zemalja. Na kraju, od Generalnog sekretara UN je zatraženo da organizuje sastanak stalne međuvladine ekspertske grupe kako bi se diskutovalo o načinima i sredstvima neophodnim za delotvorniju prevenciju, istragu, krivični postupak i kažnjavanje počinitelaca rodno zasnovanih ubistava žena.

Ova ekspertska grupa sastala se 2014. godine u Bangkoku i usvojila niz *praktičnih preporuka u vezi sa rodno zasnovanim ubistvima žena*.⁴⁹ Ekspertska grupa je ukazala da su rodno zasnovana ubistva žena istovremeno oblik nasilja nad ženama i posledica nasilja nad ženama, zbog čega obaveza države da bavi rodno zasnovanim ubistvima žena proizlazi iz obaveza država, prema međunarodnom pravu ljudskih prava, da sprečava ugrožavanje ostvarivanja ljudskih prava u okviru svoje jurisdikcije, da štiti pojedince, kazni počinioce i obezbedi naknadu i zadovoljenje žrtvama. Saglasno tome, države moraju da postupaju sa dužnom pažnjom u prevenciji rodno zasnovanih ubistava žena, da istraže i adekvatno kazne akte nasilja nad ženama, bez obzira da li ih je počinilo privatno lice ili država.⁵⁰

Posle predavljanja izveštaja stalne ekspertske radne grupe za pitanja rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica, Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je drugu *Rezoluciju o preduzimanju mera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica 2015. godine*,⁵¹ u kojoj je podsetila države na prethodnu rezoluciju iz 2013. godine, posebno na obavezu promocije i zaštite svih ljudskih prava i osnovnih sloboda, uključujući za prava i slobode žena i devojčica. Ujedno je izrazila duboku zabrinutost zbog alarmantnih razmera i rasrostranjenosti različitih manifestacija rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica i ukazala da je svaka drugu ubijenu ženu ubio intimni partner ili član porodice. Ovom rezolucijom države su pozvane, između ostalog, da jačaju krivičnopravni sistem u pogledu rodno zasnovanih ubistava žena, da poboljšaju međunarodnu saradnju i razmenu dobrih praksi u krivičnim stvarima u vezi sa nasiljem nad ženama, da se bore protiv stavova u društvu koji održavaju, opravdavaju ili tolerišu nasilje nad ženama, da usvoje integrisane i sveobuhvatne strategije sa ciljem smanjivanja rizika od rodno zasnovanih ubistava žena, kao i da prikupljaju, analiziraju i izveštavaju o rodno zasnovanim ubistvima žena.⁵² Generalna skupština tražila je od UNODC

⁴⁹ Expert Group on gender-related killing of women and girls, Conclusion and recommendations - Gender-related killings of women and girls: Promising practices, challenges and practical recommendations, Bangkok, 11-13. novembar 2014, UNODC/CCPCJ/EG.8/2014/2

⁵⁰ Ibid, para. 8

⁵¹ Generalna skupština Ujedinjenih nacija donela je Rezoluciju o preduzimanju mera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica (A/RES/70/176) iz 2015. godine, dostupno na: <http://www.refworld.org/pdfid/5698a2044.pdf>, pristup 7.8.2018.

⁵² Ibid, para 2-11

(Kancelarija UN za droge i kriminal) da pripremi analitičku studiju o rodno zasnovanim ubistvima žena na globalnom nivou, sa razvrstanim podacima, kako bi se ilustrovali različiti oblici i manifestacije ovog fenomena.⁵³

Posle svih ovih aktivnosti u vezi sa femicidom na međunarodnom planu, specijalna izvestiteljka za nasilje nad ženama Dubravka Šimonović podnela je 2016. godine *tematski izveštaj o femicidu*.⁵⁴ Ona je ukazala da međunarodno pravo ljudskih prava, koje čine i globalni i regionalni instrumenati o ženskim pravima i nasilju nad ženama, uspostavlja tri nivoa obaveze države da eliminiše diskriminaciju i nasilje nad ženama, uključujući femicide, kao i da garantuje ženama život bez nasilja.⁵⁵

- *Prvi nivo odgovornosti*⁵⁶ odnosi se na nasilje koje počini država, preko svojih institucija i službenika, kada se krše preuzete obaveze iz međunarodnih ugovora o ljudskim pravima uopšte, kao i obaveze iz CEDAW konvencije i Opšte preporuke br. 19 CEDAW Komiteta. Ova obaveza države nalazi se u članu 2 (d) CEDAW konvencije, kojom se od država zahteva da se suzdrže od bilo kojeg akta ili prakse ili direktne ili indirektno diskriminacije žena, kao i da osiguraju da državni organi i institucije postupaju u skladu sa ovom obavezom. Ova obaveza uključuje dužnost države da osigura da zakoni, politike, programi i procedure nisu diskriminatorni prema ženama i da postoji efikasan zakonski okvir za rešavanje svih oblika rodno zasnovanog nasilja.
- *Drugi nivo odgovornosti*⁵⁷ odnosi se na nasilje nad ženama koje su počinili nedržavni akteri, odnosno, privatna lica, a odgovornost države je sadržana u članu 2 (e) CEDAW Konvencije, kojim se od država zahteva preduzimanje svih odgovarajućih mera za eliminaciju diskriminacije žena koju je počinila osoba, organizacija ili preduzeće. Ovaj nivo odgovornosti zahteva usvajanje i primenu mera za zaštitu žena od rodno zasnovanog nasilja koje su počinili nedržavni akteri. Obaveza je država da imaju zakonske propise, kao i sistem za rešavanje svih oblika nasilja nad ženama koje počine privatna lica. Da bi se ispunila obaveza dužne pažnje (*due diligence*) svi državni organi i službenici agenti moraju da na adekvatan način postupaju u cilju sprečavanja, istrage, kažnjavanja i obezbeđivanja pravnih sredstava za dela rodno zasnovanog nasilja koja su počinila privatna lica. Neuspeh države da postupa sa dužnom pažnjom kako bi sprečila nasilje nad ženama predstavlja kršenje ljudskih prava.

⁵³ Ibid, para 16

⁵⁴ Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences Dubravka Šimonović, A/71/398 od 26. septembra 2016. godine

⁵⁵ Ibid, para. 74

⁵⁶ Ibid, para. 75

⁵⁷ Ibid, para. 76

- *Treći nivo odgovornosti*⁵⁸ je osnaživanje žena i devojčica preduzimanjem mera za osiguranje punog razvoja i napretka svih žena, posebno u političkom, ekonomskom i kulturnom životu.

Specijalna izvestiteljka je u ovom izveštaju posebnu pažnju posvetila prikupljanju podataka o nasilju nad ženama, s obzirom da nedostatak pouzdanih podataka o svim vrstama i manifestacijama nasilja nad ženama na globalnom nivou, uključujući i femicid.

Važnost prikupljanja podataka naglašena je mnogim međunarodnim dokumentima, uključujući CEDAW Konvenciju i opšte preporuke CEDAW Komiteta, koje mogu da posluže i kao pravni osnov i kao praktični vodič za razvijanje statistike razvrstane po polu.⁵⁹ U Opštoj preporuci br. 19 CEDAW Komiteta posebno je naglašena važnost statističkih podataka kako bi se razumeo položaj žena, a državama je preporučeno da osiguraju da nacionalne statističke službe prikupljaju podatke razvrstane po polu, kao i da podstaknu istraživanja i prikupljanje podataka o rasprostranjenosti, uzrocima i posledicama nasilja nad ženama i efektivnosti mera za prevenciju i zaštitu od nasilja.⁶⁰ Takođe, Istanbulskom konvencijom su države obavezane da prikupljaju razvrstane podatke o slučajevima svih oblika nasilja. Na kraju, specijalna izvestiteljka je podsetila države na prethodne rezolucije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija o preduzimanju mera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica, u kojima su države podstaknute i ohrabrene da sakupljaju razvrstane podatke o rodno zasnovanim ubistvima žena, kao i da ih analiziraju i objavljuju izveštaje, kako bi se osiguralo adekvatno kažnjavanje počinitelaca ovih ubistava, proporcionalno težini izvršenog dela.⁶¹

4.3. *Oblici ispoljavanja femicida*

Jedna od osnovnih podela femicida izvršena je prema odnosu ubica i njihovih žrtava na: femicid intimnog partnera (izvršioци muževi/bivši muževi, ljubavnici/seksualni partneri, bivši ljubavnici/seksualni partneri, momci/bivši momci), porodični femicid (izvršioци otac/očuh, braća, polubraća, ujak, deda, svekar, dever), femicid koji su izvršili drugi poznati izvršioци (prijatelj porodice, muška figura autoriteta, na primer nastavnici, sveštenici, kolege na poslu), femicid koji su izvršile nepoznate osobe muškog pola prilikom izvršenja nekog drugog krivičnog dela, razbojništva, razbojničke krađe sa smrtnim ishodom, u oružanim sukobima (Russell, 2008:22).

Klasifikacija femicida nastala na osnovu analize femicida izvršenih u Latinskoj Americi izvršena je na osnovu kriterijuma neposrednih uzroka koji dovode do femicida. Prema toj

⁵⁸ Ibid, para. 77

⁵⁹ Ibid, para. 78; OHCHR, *Human Rights Indicators: A Guide to Measurement and Implementation*, 2012, p. 75.

⁶⁰ Ibid, para. 78

⁶¹ Ibid, para. 80

klasifikaciji postoji: femicid u intimnom odnosu, femicid u neintimnom odnosu, femicid devojčica mlađih od 14 godina, femicid u porodici, femicid zbog prisnosti/povezanosti, sistemski seksualni femicid (neorganizovani i organizovani), femicid zbog prostitucije ili „stigmatizovanih“ zanimanja, femicid zbog trgovine ljudima, femicid zbog krijumčarenja, transfobični femicid, lezbofobični femicid, rasistička ubistva žena i femicid kao posledica genitalne mutilacije (Lacmanović, 2015:71-72).

U kriminološkim radovima o nasilju nad ženama i femicidu najviše je analizirano nasilje između intimnih partnera (bračnih, vanbračnih) i ubistva koja se javljaju kao finalni čin nasilja, a najčešće su rezultat seksualne ljubomore i/ili brige o gubitku partnerke (ljubomora/kontrola, ljubomora/seksualna isključivost). Kako Polk i Ranson ističu pokretačka snaga za izvršenje ubistva je shvatanje izvršioca „ako te ja nemam niko te neće imati“, posebno kada muž ubija ženu sa kojom je u braku, a koja želi da napusti bračnu zajednicu i nasilnika (Brookman, 2005:142).

Analiza podataka iz policijskih dosijea o ubistvima koju je uradila Brookman (Brookman) pokazuje da najveći procenat ubistava žena od strane muškaraca postoji između intimnih partnera (od 19 slučajeva 83%), a od ovih, skoro polovina (osam slučajeva) se dogodilo kada je žena donela odluku da napusti muškog partnera ili tamo gde je bila percipirana (osnovano ili ne) kao neverna muškarcu, što takođe predstavlja pretnju intimnom partnerstvu. Kada su žrtva i izvršilac bili u dugoj vezi, okolnosti ubistva su bile povezane sa pitanjima „posesivnosti/kontrole“ od strane muškarca. U tim slučajevima, ubistva su bila planirana od strane ubice koji je razvio prezir prema partnerki i tražio osvetu zbog napuštanje veze. Nasuprot tome, kod partnera koji su bili kraće u vezi, nasilje je nastajalo iz rasprave ili svađe i nije bilo prouzrokovano pretnjom o razdvajanju. Ovu vrstu femicida Brookman naziva femicidom koji je izazvan „iznenadnim besom“ (*sudden rage*). U tom smislu, prema Brookman, femicid je moguće podeliti na konfrontaciona ubistva (*confrontational killing*), ubistva iz osвете (*revenge killing*) i ubistva usled iznenadnog besa (*sudden rage*) (Brookman, 2005:142-143).

Kao poseban oblik femicida izdvaja se tzv. prikriveni femicid: smrt žena zbog loše obavljenih ilegalnih abortusa u onim zemljama u kojima je abortus zabranjen; smrt žena zbog namernog prenošenja HIV virusa, smrt žena zbog nepotrebnih hirurških intervencija kao što su histerektomija i klitorektomija, genitalno sakaćenje (posebno izrezivanje i infibulacija); eksperimentisanje na ženskim telima (uključujući upotrebu nedovoljno testiranih metoda kontrole rađanja, od kojih se ispostavilo da su neke kancerogene); smrt zbog nasilnog seksualnog odnosa; smrt ženske dece zbog nemara, bolesti i gladi u Kini i Indiji, pobačaji i ubistva ženske dece po rođenju da bi se povećao broj muške dece (Russell, 2008:23, Kovačević, 2015:1-2).

Iako je u većini definicija femicid ograničen na ubistva osoba ženskog pola od strane osoba muškog pola zato što su osobe ženskog pola, Rasel razlikuje manji broj ubistava žena od strane žena zbog mržnje prema ženama. Navodi kao primer učešće nekih indijskih (južnoazijskih) svekrvi u ubistvima njihovih snaja paljenjem sarija, zato što smatraju da mirazi koje su njihovim porodicama dali očevi njihovih snaja nisu dovoljni (femicid zbog miraza). Ovi oblici ubistava su označeni kao ubistva osobe ženskog pola od strane osobe ženskog pola (*female-on-female murder*). U okviru kategorije femicida izvršenih od strane žena, Rasel je napravila razliku između: žena koje vrše ubistva pod uticajem patrijarhalnih shvatanja; žena koje ubijaju u saizvršilaštvu sa muškarcima i žena koje ubijaju zbog svojih ličnih razloga (Russel, 2001:12-29; Russell, 2008:21-22).

Specijalna izvestiteljka o nasilju nad ženama i rodno zasnovanim ubistvima Rashida Mandžo je u svom tematskom izveštaju iz 2012. godine podelila je ova ubistva na direktna i indirektna. Ukratko će biti predstavljena direktna ubistva žena, jer su pojedini oblici ovih ubistava kulturološko specifični i nisu zastupljeni u našoj državi i regionu.

*Ubistva žena kao rezultat intimnog-partnerskog nasilja*⁶²

Partnersko nasilje je problem koji pogađa milione žena širom sveta. Istraživanja, skoro bez izuzetka, pokazuju da su žene u mnogo većem riziku od muškaraca da budu ubijene od svojih intimnih (bivših ili sadašnjih) partnera, kao i da su intimni partneri odgovorni za većinu ubistava žena. Studije pokazuju da su u nekim zemljama između 40 i 70% ubistava žena počinili njihovi intimni partneri. U mnogim državama, dom je mesto na kojem je najveća šansa da će žena biti ubijena, za razliku od muškaraca koji će najčešće biti ubijeni na ulici.

Istraživanja pokazuju da se iz godine u godinu povećava broj ubistava žena. U izveštaju je navedeno da je u Španiji broj femicida porastao za preko 15%, a u Italiji se smanjuje ukupan broj ubistava, ali se povećava broj femicida.⁶³ U Hondurasu i na Kostariki više od 60% ubistava žena počinili su njihovi partneri ili muški članovi porodice, a u Peruu čak 70%. U Meksiku, 60% žena koje su ubili partneri, prethodno su prijavljivale nasilje nadležnim državnim organima. Nacionalna studija u Južnoafričkoj Republici iz 2004. godine procenjuje da na svakih šest sati jednu ženu ubije njen intimni partner. Statistika u Sjedinjenim Američkim Državama pokazuje da su 1993. godine 40% ubistava žena počinili njihovi partneri, dok je taj procenat porastao na 45% u 2007. godini, u poređenju sa 6% ubijenih muškaraca 1993. godine, odnosno, 5% u 2007. godini.

*Ubistva žena zbog optužbi za veštičarenje/vradžbine*⁶⁴

⁶² Ibid, Para. 30-35

⁶³ Sa 15,3% u periodu 1992-1994, na 23,8% u periodu 2007-2008.

⁶⁴ Ibid, Para. 36-42

Ubistva žena koje su optužene za veštičarenje/vradžbine raširena su u zemljama Afrike, Azije i na Pacifičkim ostrvima. Nasilje nad njima obuhvata nasilna ubistva, fizička sakaćenja, kidnapovanje i nestanak žena i devojčica, a često su podvrgnute egzorcizmu, javnim batinama i drugim zlostavljanjima. Mlađe žene su u većem riziku da budu optužene za veštičarenje/vradžbine, ali u nekim delovima Afrike u riziku su i starije žene, zbog svoje ekonomske zavisnosti od drugih ili zbog imovine koju poseduju i koju mlađi članovi porodice žele da naslede. Jedna studija iz 1995. godine u Zimbabveu pokazala je da je većina od 42 ubijene žene starije od 50 godina, prethodno bila optužena za veštičarenje/vradžbine.

Studija iz Gane pokazuje da su mnoge siromašne, često starije žene koje su optužene za veštičarenje/vradžbine, ubili njihovi muški rođaci ili su bile izložene fizičkom, seksualnom i ekonomskom nasilju. Njih često nasilno odvođe u tzv. „kampove za veštice“, a mnoge udovice su izložene imovinskom nasilju, koje uključuje evikciju i gubitak nasleđstva. U Nepalju starije žene, udovice, siromašne žene i žene iz najnižih kasti ne mogu da ostvare svoja imovinska prava. U Papua Novoj Gvineji prijavljeno je oko 500 slučajeva torture i ubistava žena optuženih za veštičarenje/vradžbine, a i broj optužbi za ova dela je u porastu. Žene optužene za veštičarenje bacane su sa litica, mučene, spaljivane i sahranjivane žive. Žrtve ovih zločina su uglavnom udovice, starije žene koje nemaju decu ni rođake, kao i žene rođene u vanbračnim zajednicama. U izveštaju je navedeno da se optužbe za veštičarenje često u društvu doživljavaju kao „pogodan način“ da se izvrše umišljajna ubistva žena zbog netrepeljivosti, ljubomore, zavisti, pohlepe, rivaliteta i slično.

Prema policijskim izveštajima, žene su šest puta češće optužene za veštičarenje/vradžbine od muškaraca, a učinioci ubistava ovih žena skoro su isključivo muškarci, koji su često društveno ili biološki povezani sa žrtvama. Istraživanja pokazuju da se u Južnoafričkoj Republici primenjuje veoma blaga kaznena politika ukoliko je ubica muž ili muški rođak ubijene žene, dok je u Zambiji prosečna kazna jedna do dve godine za umišljajno ubistvo žene.

Ubistva žena i devojčica zbog „časti“⁶⁵

„Ubistva iz časti“ predstavljaju jednu od najtežih manifestacija štetnih praksi prema ženama. Karakteriše ih visok nivo nekažnjivosti u mnogim delovima sveta, najčešće od Sahare do Himalaja, ali ih ima i u regionima u kojima žive imigrantske zajednice. Ova ubistva uglavnom ostaju neprijavljena i nedokumentovana, a Populacioni fond Ujedinjenih nacija procenjuje da

⁶⁵ Ibid, Para. 43-50

oko 5000 žena godišnje ubiju muški članovi njihovih porodice „zbog časti“. Ova ubistva imaju različite oblike, kao što su direktna ubistva, kamenovanje, prisilna samoubistava nakon javne osude njihovog ponašanja, polivanja kiselinom i slično. Žene su najčešće optužene za preljubu, seksualne odnose pre braka ili zbog samostalnog izbora partnera, obrazovanja i zapošljavanja, načina oblačenja, ponašanja i kontakata sa muškarcima sa kojima nisu u srodstvu.

Zločini „zbog časti“ su povezani i sa drugim oblicima porodičnog nasilja, obično su učinioci muški članovi porodice, a cilj im je kontrola ženske seksualnosti i ograničavanje njihove slobode kretanja. S obzirom na to da najčešće cela porodica smatra da je povređena ženinim stvarnim ili pretpostavljenim ponašanjem, kazna najčešće ima kolektivnu dimenziju, a neretko je i javnog karaktera kako bi se uticalo na ponašanje drugih žena u zajednici.

Specijalna izvestiteljka za nasilje nad ženama izrazila je zabrinutost zbog samoubistava žena samospaljivanjem u Avganistanu i Iranu, koja su uzrokovana osećajem da su osramotile/obeščastile porodicu. Generalni sekretar UN dao je niz preporuka u vezi sa kriminalizacijom zločina „iz časti“ i kažnjavanjem svih koji u tim zločinima učestvuju i preporučio je da se u državama u kojima žive imigrantske zajednice, obezbedi zaštita žrtava i potencijalnih žrtava u postupcima dobijanja azila i drugih useljeničkih procedura.

Ubistva žena u kontekstu oružanih sukoba⁶⁶

Tokom oružanih sukoba, žene su izložene raznim vrstama fizičkog, seksualnog i psihičkog nasilja, uključujući i ubistva. Nasilje nad ženama se često upotrebljava kao oružje u ratu, sa ciljem da se kazne i dehumanizuju devojčice i žene, kao i da se naškodi njihovim zajednicama. Žene i devojčice su žrtve operacija protiv civilnog stanovništva, ali su i žrtve zatvaranja, torture, silovanja i drugih zlostavljanja zbog učešća u pokretima otpora, zbog aktivnog angažovanja u odbrani, kao i zbog toga što su članice zajednica osumnjičenih za neprijateljsku saradnju.

Rodna neravnopravnost postaje mnogo izraženija u vreme konflikta i kriznih situacija. Specijalni izvestilac za položaj branitelja ljudskih prava ukazao je da su braniteljke ljudskih prava koje se suprotstavljaju opresivnim režimima u većem riziku od nasilja i drugih povreda prava. U izveštaju za Kolumbiju, specijalni izvestilac je ukazao na ubistva nekoliko braniteljki ljudskih prava koja su naročito teška, veoma nasilna i uključuju seksualnu torturu. Braniteljke ljudskih prava u Avganistanu redovno uznemiravaju i zastrašuju, a neke politički aktivne žene su ubijene i njihove ubice nisu procesuirane.

⁶⁶ Ibid, Para. 51-55

Ubistva zbog miraza⁶⁷

Ubistva zbog miraza javljaju se u nekim delovima južne Azije i podrazumevaju ubistva tek udatih žena, kao i samoubistva zbog konstantnog maltretiranja od mladoženjine porodice sa ciljem da iznude plaćanje miraza. Najčešće se mlade spaljuju, a ova ubistva se predstavljaju kao nesrećni slučajevi (npr. eksplozija šporeta). U Pakistanu, Bangladešu i Nepal u usvojeni su zakoni kojima se zabranjuje miraz, ali se ovi zakoni ne primenjuju adekvatno. U Bangladešu se često koristi napad upotrebom kiseline u ovim slučajevima, zbog čega je usvojen zakon kojim se ograničava prodaja kiseline, sa ciljem smanjenja broja ovakvih napada na žene. Statistički podaci pokazuju da je u Indiji u periodu 2007-2009 bilo preko 8000 ubistava zbog miraza. Međutim, ovi slučajevi se ne procesuiraju adekvatno, pa je tako u 2008. godini bilo manje od 2000 osuđujućih presuda.

Ubistva aboridžinskih i domorodačkih žena⁶⁸

Aboridžinske i domorodačke žene i devojčice izložene su izuzetno visokom nivou nasilja. Globalna društvena, kulturna, ekonomska i politička marginalizacija aboridžinskih i domorodačkih žena, zajedno sa negativnim nasleđem kolonijalizma i rasističkim politikama, doveli su veliki broj ovih žena u izuzetno osetljivu poziciju. Na primer, posledice određenih ekonomskih politika u Centralnoj Americi pogoršale su položaj domorodačkih žena i prisilile ih na migracije, a poslovi koje obavljaju su veoma loši i veoma loše plaćeni.

Višestruka diskriminacija kojoj su izložene (rasa, etnička pripadnost, pol, klasa, obrazovanje) često kulminira nasiljem. U slučajevima ubistava aboridžinskih i domorodačkih žena, vlasti ne rade adekvatno svoj posao, policija ih ne štiti od nasilja, a istrage nestanaka i ubistava nisu efikasne i detaljne.

U Gvatemali postoji veliki problem sa ubistvima domorodačkih žena, koji ima korene iz kolonijalnog perioda i koji se pogoršao tokom oružanih sukoba koji su trajali 36 godina. Pripadnice Maja čine 88% žrtava seksualnih napada, koje su sistemski i namerno počinili pripadnici vojske i paravojnih formacija. Nakon uspostavljanja mira 1996. godine, učinioci nisu privedeni pravdi niti su žrtve i njihove porodice dobile odštetu.

U Australiji, aboridžinske žene su u mnogo većem riziku da budu žrtve femicida, silovanja i drugih napada u poređenju sa drugim ženama. S druge strane, one često ne prijavljuju nasilje zbog negativnih stavova dominantne bele zajednice prema aboridžinskim zajednicama.

⁶⁷ Ibid, Para. 56-60

⁶⁸ Ibid, Para. 61-65

Mlade aboridžinske žene u Kanadi su u pet puta većem riziku da nasilno umru od drugih kanadskih žena istih godina. U 2010. godini od 582 slučaja nasilja nad aboridžinskim ženama, 20% su nestale žene i devojčice, a 67% su žene koje su ubijene ili su umrle usled zanemarivanja. Dodatno, aboridžinske žene i devojčice su u većem riziku da ih ubiju stranci (osobe koje ne poznaju), a oko 50% tih ubistava ostaje nerešeno.

Ekstremni oblici nasilnih ubistava žena⁶⁹

Rastući sociopolitički fenomen bandi, organizovanog kriminaliteta, trgovine drogom, trgovine ljudima, masovne migracije i prodaja oružja imaju veoma negativan uticaj na živote žena, posebno u Meksiku i Centralnoj Americi.

Severni deo Centralne Amerike ima najviši procenat ubistava u nekonfliktnom kontekstu, pri čemu je broj ubijenih žena u stalnom prorastu. Na primer, u Gvatemali je u toku 2004. godine broj ubijenih žena porastao za 114%, a muškaraca 68%, u Salvadoru broj ubijenih žena je porastao tokom 2006. godine za 111% u poređenju sa 40% kod muškaraca, dok je u Hondurasu broj ubijenih žena porastao 2007. godine za 166%, a muškaraca za 40%. U Meksiku podaci pokazuju da postoji veliki porast u broju femicida, a jedna studija procenjuje da je 740 žena ubijeno samo u gradu Huarezu (Ciudad Juárez) između 1993-2009. godine.

Ubistva su povezana sa otmicama i nestankom od nekoliko dana, torturom i seksualnim nasiljem koje vrši grupa muškaraca, sakaćenjem reproduktivnih organa, a u pojedinim slučajevima odsecanjem glave i ostavljanjem golih tela/delova tela na javnim površinama. Iako žrtava ima iz svih društvenih i ekonomskih slojeva, mnoge ubijene žene dolaze iz najmarginalizovanijih delova društva – siromašne su, iz ruralnih krajeva, drugačijeg etničkog porekla od dominantnog, bave se seksualnim radom ili rade veoma slabo plaćene poslove. Najviše su u riziku mlade žene između 16 i 24 godina.

Ubistva zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta⁷⁰

Ubistva zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta su fenomen koji je tek od skoro dokumentovan. Iako nema pouzdanih statističkih podataka, organizacije civilnog društva ukazuju da nasilje motivisano mržnjom i predrasudama na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta postoji svakodnevno u životima mnogih osoba. Lezbejke, gejevi, biseksualne, transpolne, transrodne, interpolne i kvir osobe (LGBTTIQ), kao i aktivisti/kinje koji rade u ovim oblastima, na meti su napada jer se ne uklapaju u stereotipe o rodnoj seksualnosti i/ili identitetu, zbog čega postaju žrtve homofobičnih zločina. LGBTTIQ osobe,

⁶⁹ Ibid, Para. 66-70

⁷⁰ Ibid, Para. 71-76

uključujući i žene, posebno su u riziku od mnogih nasilnih zločina, od ubistava u svom domu preko ubistava na javnim mestima, iznuđivanju novca ucenama pod pretnjom da će se otkriti njihov identitet javnosti, zloupotrebama od organa javne vlasti, posebno policije. Savet za ljudska prava UN izrazio je zabrinutost zbog porasta nasilja i ubistava LGBTTIQ osoba, zbog čega je doneo rezoluciju o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.⁷¹

Drugi oblici rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica⁷²

Određene kulturne norme i verovanja predstavljaju uzrok štetnih praksi koje rezultiraju nasiljem nad ženama. Na primer, u Indiji je to „sati“ – običaj prema kojem se spaljuju preživjele udovice na sahrani svojih muževa. Ubistva ženske dece po rođenju praktikovana su kroz istoriju, na svim kontinentima i u različitim sredinama, što je usko povezano sa selektivnim abortusima, koji su usmereni na ženske fetuse.

Poslednjih decenija postoji nesrazmera u odnosu rođenih dečaka i devojčica u mnogim azijskim državama. U kontekstu preferencije muškog deteta, problem se produbljuje razvojem modernih tehnologija koje se mogu upotrebiti za odabir pola deteta. U Indiji je veliki nesklad u odnosu rođenih dečaka i devojčica, a procene iz 2003. godine pokazuju da nedostaje oko 100 miliona žena. Procenjuje se da se u Indiji godišnje izvrši oko milion selektivnih abortusa ženskih fetusa. Dodatno, mortalitet devojčica ispod 5 godina je za 21% viši od mortaliteta dečaka istog uzrasta, a kao razlozi za veću smrtnost devojčica navode se nasilje, izgladnjivanje i zdravstveno zapostavljanje/nelečenje. Slična situacija je i u Kini, u kojoj su devojčice istorijski bile žrtve infanticida, posebno u vreme gladi i velikog siromaštva. Jedna studija ukazuje da je procenjeni broj žena koje nedostaju u Kini u XX veku preko 35 miliona. Najnoviji podaci pokazuju da u Kini još uvek postoji preferencija muškog deteta, posebno među gradskim stanovništvom.

4.4. Faktori rizika za pojavu femicida

Faktori rizika za pojavu femicida su brojni i njihovo otkrivanje predstavlja osnovni uslov za prevenciju femicida. Da bi se utvrdili najbolji načini za poboljšanje prevencije, u brojnim studijama o femicidu na osnovu istraživačkog materijala, izdvojeni su faktori rizika za femicid intimnih partnera. Rebeka i Rasel Dobaš (Rebecca i Russell Dobash) su u studiji *The Murder in Britain Study* koja je obuhvatila istraživački uzorak iz Engleske, Velsa i Škotske, kao varijable ili faktore rizika za femicid naveli, pored ostalog, demografske i socioekonomske

⁷¹ UN Human Rights, <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15109&LangID=E>, pristup 28.7.2018.

⁷² Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences Rashida Manjoo: Gender-related killings of women, 2012, Para. 77-81

faktore; zloupotrebu psihoaktivnih supstanci, neprijatne doživljaje u detinjstvu, raniju osuđivanost za nasilničke delikte izvršene prema osobama ženskog pola, primenu nasilja prema partnerkama, situacione faktore i odnos između žrtve i prestupnika. Takođe su istakli da se odvajanje prilikom raskida intimnog odnosa ne može posmatrati izolovano kao poseban faktor rizika (Dobash, Dobash, 2008:66, Dobash, Dobash, 2015:48).

Žaklin Kempbel je u studiji „Faktori rizika za femicid“ konstatovala da je femicid vodeći uzrok smrti među afroameričkim ženama između 15 i 45 godina. Proučavajući 220 žrtava femicida (1994-2000), Kambel je došla do zaključka da su rizični faktori za femicid između intimnih partnera pre svega: učestalost i ozbiljnost fizičkog nasilja pre izvršenog ubistva kao primarni faktor femicida (79% žrtava femicida između 18 i 50 godina bile su žrtve koje su fizički zlostavljane pre svoje smrti od strane intimnog partnera koji ih je ubio u poređenju sa 10% iz kontrolne grupe žena); pretnje, uhođenje, prisiljavanje na seksualni odnos, zlostavljanje za vreme trudnoće, posedovanje oružja i pretnje oružjem, prekomerno korišćenje alkohola i opojnih droga, suicidnost izvršioca, prethodna sudska osuda za krivično delo koje pripada kriminalitetu nasilja, samo su najznačajniji faktori rizika za žrtvu femicida.

Za razliku od Dobaš i Dobaš, Kempbel tvrdi da su žene koje se posle zajedničkog života odvoje od intimnog partnera pod većim rizikom da budu žrtve femicida, posebno ako je partner imao visok stepen kontrole žrtve ili ako ih žrtva ostavlja zbog drugog partnera. Prilikom upoređivanja izvršilaca femicida sa drugim muškarcima zlostavljačima, studija je otkrila da je nezaposlenost najvažniji demografski faktor rizika za izvršenje femicida intimnog partnera. Primeri u kojima je nasilnik imao visoko obrazovanje (nasuprot srednjoškolskom obrazovanju) bio je zaštitni faktor u odnosu na femicid, kao i primeri u kojima je nasilnik imao visoko obrazovanje i bio nezaposlen, a u potrazi za poslom (Campbell, 2008:58).

Shvatanje da je faktor rizika za femicid raskid partnerskog odnosa i odvajanje od intimnog partnera zastupljeno je u kriminološkoj literaturi. Iz velikog broja slučajeva ubistva žena može se zaključiti da su žene posebno ugrožene i postaju žrtve ubistva kada odluče da napuste svoje nasilne muževe. Za ovaj obrazac nasilja uveden je poseban termin „napad prilikom odvajanja“ („*separation assault*“) da bi se opisali različiti oblici zlostavljanja i prinude, koji dovode do ubistva žene koja je odlučila da prekine partnerski odnos (Konstantinović Vilić, Nikolić Ristanović, 2003:135).

Mnogi autori smatraju da socijalna marginalizovanost žena značajno određuje rizik stradanja žena od nasilja u braku. Strukturirano nasilje koje deluje posredstvom siromaštva, nejednakih šansi i socijalna marginalizacije žena može se dovesti u direktnu vezu sa stopom ubistava (Konstantinović Vilić, 2013:46, Simeunović Patić, 2002:6). Bitni faktori koji ne samo što povećavaju rizik viktimizacije nasiljem u porodici već sprečavaju da se žena žrtva oslobodi nasilja su rodna, socijalna i etnička marginalizovanost žena (Nikolić Ristanović,

2000:114). U onim slučajevima kada je ubistvo izvršila osoba koja se nije poznavala sa žrtvom i kod koje nije postojao prethodni rizik od primenjenog fizičkog nasilja, informacije o socijalnim obeležjima izvršilaca pokazuju da su ovi izvršioci bili nasilni prema svojim bračnim ili vanbračnim partnerkama.

Prepoznavanje faktora rizika za određenu vrstu femicida i blagovremena intervencija državnih organa i ustanova usaglašena sa utvrđenim činjenicama najznačajnija je komponenta u prevenciji femicida (Pavićević, Glomazić, Ilijić, 2016:467). Zbog toga je prilikom izučavanja femicida i stvaranja preventivnih mera zaštite, neophodno utvrditi i analizirati niz egzogenih kriminogenih faktora femicida, kao što su rodna, ekonomska i socijalna marginalizovanost žena, karakteristike porodičnog miljea, bezbednosni rizici, postojanje prethodnog porodičnog nasilja, sankcionisanje porodičnog nasilja, adekvatna primena zakona i kažnjavanje učinilaca, hitnost i blagovremenost u reagovanju svih subjekata koji treba da pružaju podršku i pomoć žrtvama nasilja. Efikasan odgovor nadležnih instiucija na nasilje u porodici može značajno da doprinese sprečavanju femicida.

Takođe je veoma značajno izvršiti pažljivu analizu svakog slučaja femicida, utvrditi endogene kriminogene faktore ili faktore ličnosti učinilaca femicida i načina na koji se žena odnosi prema intimnom nasilju, kao i nivo zlostavljanja na koji se žena navikla i smatra prihvatljivim u heteroseksualnim odnosima. Dosadašnja istraživanja nasilja u porodici i femicida pokazala su da je u intimnim partnerskim odnosima femicid predvidljiv jer nastaje posle dugogodišnjeg neprijavljenog i neprocesuiranog nasilja u porodici i neprepoznate cikličnosti ispoljavanja nasilja. Podizanje praga osetljivosti kod žena na nasilje koje vrše muški članovi porodice (otac, braća, intimni partner) predstavlja neophodan uslov da žene rano otkriju znake zlostavljanja, prepoznaju opasnosti i odbace shvatanje da je u porodičnom konfliktu ona izazvala nasilje, da je kriva i treba da podnosi i trpi (Pavićević, Glomazić, Ilijić, 2016:468).

4.5. Krivičnopravna regulativa femicida u svetu

Krivičnopravna reakcija na ubistva žena ili femicid kao rodno zasnovano nasilje razlikuje se u pojedinim zemljama u svetu. Najveći broj zemalja ne propisuje femicid kao posebno krivično delo, već polazi od toga da su žene i muškarci izjednačeni pred zakonom i da je nepotrebno izdvajati žrtve prema polu i inkriminisati ubistvo žene kao poseban oblik ubistva. U nekim krivičnim zakonicima predviđene su strožije kazne za rodno determinisano ubistvo i rodna motivisanost učinioca da izvrši krivično delo ubistva uzima se kao obavezna otežavajuća okolnost prilikom odmeravanja kazne. Argentina i Venecuela tretiraju femicid kao poseban oblik teškog ubistva. Ipak, u velikom broju zemalja Latinske Amerike inkriminiše se rodno zasnovano ubistvo žene kao samostalno krivično delo, odnosno, kao

femicid ili feminicid (Batrićević, 2016:436-438). Danas u svetu preovlađuju tri različita sistema u krivičnim zakonodavstvima u vezi sa prevencijom, istragama, gonjenjem i kažnjavanjem rodno zasnovanih ubistava žena.⁷³

Posebno krivično delo „femicid“ ili „feminicid“⁷⁴

Do kraja 2015. femicid je inkriminisan kao posebno krivično delo u Boliviji, Brazilu, Čileu, Kolumbiji, Kostariki, Ekvadoru, El Salvadoru, Gvatemali, Hondurasu, Meksiku, Nikaragvi, Panami, Peruu i Dominikanskoj Republici. Definicije krivičnih dela variraju, samo u nekoliko država je propisano da je učinilac dela muškarac, a većina definicija podrazumeva postojanje nekih specifičnih okolnosti, koje će biti ukratko predstavljene.

- Odnos između žrtve i učinioca – u zavisnosti od države, bračna ili vanbračna zajednica, porodični odnosi, intimno partnerstvo i slično. U pojedinim slučajevima ovaj odnos je šire shvaćen, na primer odnos u kontekstu zapošljavanja ili obrazovanja, kao i odnos subordinacije i/ili zavisnosti. Pojedine definicije ne uključuju prethodne veze (bivše partnere), dok pojedine uključuju situacije u kojima je učinilac neuspešno pokušavao da (re)uspostavi odnos sa žrtvom pre ubistva.⁷⁵
- Postojanje prethodnog nasilja – u nekim državama je propisano postojanje prethodnog nasilja učinioca prema žrtvi pre ubistva, odnosno, uznemiravanja, pretnji i slično, dok se u nekim definicijama ne navode specifične vrste nasilja već samo da se ubistvo desilo kao posledica ponovljenih manifestacija nasilja nad žrtvom.⁷⁶
- Okolnosti u vezi sa ubistvom – ubistvo učinjeno na naročito okrutan ili nasilan način, ubistvo u kojem su učestvovala i druga lica, sakaćenje žrtve i drugi oblici ponižavajućih i degradirajućih povreda na žrtvinom telu. U nekim državama je uključeno nanošenje povreda nakon ubistva, kao i akti nekrofilije, dok je u nekim posebno uključeno javno izlaganje tela žrtve u javnosti.⁷⁷
- Okolnosti u vezi sa karakteristikama žrtve – da je žrtva bila u situaciji ranjivosti, da je učinilac iskoristio/zloupotrebio žrtvino psihičko ili fizičko stanje ranjivosti, kao i ako je žrtva maloletna, trudna ili ima invaliditet.⁷⁸

⁷³ Expert Group on gender-related killing of women and girls, Criminalization of gender-related killings of women and girls, Bangkok, 11-13. novembar 2014, UNODC/CCPCJ/EG.8/2014/CRP.3

⁷⁴ Ibid, para. 7-22

⁷⁵ Ibid, para. 9

⁷⁶ Ibid, para. 10

⁷⁷ Ibid, para. 11

⁷⁸ Ibid. Para. 12

- Druge okolnosti – najčešće je to da je ubistvo počinjeno u prisustvu deteta ili drugog člana porodice žrtve.⁷⁹

Pored ovih specifičnih okolnosti, u mnogim državama u definicije krivičnog dela uključeni su još neki elementi, kao što su: specifično mentalno stanje učinioca, mizoginija, mržnja ili prezir prema žrtvi zato što je žena, kao i druge okolnosti u vezi sa nejednakim odnosima moći.⁸⁰ Kazne za femicid razlikuju se od države do države, ali su u svim jurisdikcijama u kojima postoji ovo krivično delo, kazne više od kazni za osnovno delo ubistva (obično ubistvo).⁸¹

Rodno određene/zasnovane okolnosti kao deo krivičnog dela teško ubistvo⁸²

Rodno određeni/zasnovani elementi uključeni su u definicije teškog ubistva u Argentini, Belgiji, Kolumbiji, Hrvatskoj, Francuskoj, Italiji, Ruskoj Federaciji, Turskoj i Venecueli.⁸³ Na primer, najčešće je to ubistvo trudne žene, a noviji oblici uključuju ubistva žena koje su počinili muškarci u kontekstu rodno zasnovanog nasilja i ubistva žena zato što su žene bez obzira na pol počinioca.⁸⁴ U ovu grupu spadaju i krivična zakonodavstva u kojima su rodno zasnovani elementi uključeni u definicije teškog ubistva na način da se ne odnose isključivo na žene, kao što su na primer zločini iz mržnje, ubistvo člana porodice koji je prethodno zlostavljan, ubistva „iz časti“ i slično.⁸⁵

Rodno neutralan sistem – krivično delo ubistva⁸⁶

Krivična zakonodavstva mnogih država sadrže odredbe o otežavajućim okolnostima koje su relevantne za sva krivična dela, uključujući i ubistvo. One utiču na određivanje kazne učiniocu krivičnog dela, u skladu sa nacionalnim zakonima.⁸⁷ U veoma malom broju država otežavajuće okolnosti su propisane tako da se specifično odnose na žene (na primer, kao posledica nasilja nad ženom ili ubistvo trudne žene), dok su u većini krivičnih zakonodavstava otežavajuće okolnosti propisane rodno neutralno – mržnja zbog pola, roda, rodnog identiteta ili seksualne orijentacije; bračni/partnerski odnos između žrtve i počinioca, ubistvo u prisustvu dece i slično.⁸⁸

⁷⁹ Ibid, para. 13

⁸⁰ Ibid, para. 14

⁸¹ Ibid, para. 22

⁸² Ibid, para. 23-30

⁸³ Ibid, para. 23

⁸⁴ Ibid, para. 24

⁸⁵ Ibid, para. 25

⁸⁶ Ibid, para. 31-36

⁸⁷ Ibid, para. 31

⁸⁸ Ibid, para. 33-34

Stalna ekspertska radna grupa za pitanja rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica dala je niz opštih i specifičnih preporuka državama, uključujući i preporuku da usvoje zakone kojima će se efikasno odgovoriti na rodno zasnovana ubistva žena, propisujući posebna krivična dela ili otežavajuće okolnost, uz osiguravanje da se učinioci ovih dela ne mogu pozivati na „strast“, „nasilne emocije“, „čast“ ili „provokacije“ kako bi izbegli krivičnu odgovornost.⁸⁹

Takođe, ova ekspertska grupa ukazala je da je nedovoljan pristup pravdi glavna prepreka za delotvornu prevenciju, istragu, krivično gonjenje i kažnjavanje učinilaca rodno zasnovanih ubistava. Razlozi za to su mnogobrojni: a) neadekvatni ili diskriminatorni zakoni, b) nedostatak rodno osetljivih procedura u postupanju u slučajevima nasilja nad ženama, c) opstajanje diskriminatornih rodni stereotipa kod policijskih i drugih službenika (okrivljavanje žrtve, nesprovođenje zakona u manjinskim zajednicama), d) nedovoljno finansiranje primene propisa u vezi sa pravima žrtava, e) stigma i strah od ponavljanja nasilja, f) žrtve nemaju dovoljno znanja o svojim pravima i zakonskim procedurama i g) ograničena geografska dostupnost sudova i tužilaštava.⁹⁰ Pored toga, tužilaštva i sudovi nemaju uvek dovoljno kapaciteta da se bave rodno zasnovanim ubistvima žena na rodno senzitivnan način, zbog postojanja rodni stereotipa i diskriminacije, nedovoljno specijalizovanog znanja i obuka, kao i nedostatka ljudskih i finansijskih resursa.⁹¹ Imajući to u vidu, set preporuka odnosi se na jačanje kapaciteta institucija krivičnog sistema kroz treninge, kampanje za podizanje svesti, iskorenjivanje rodni stereotipa i diskriminacije iz institucija i adekvatno sankcionisanje diskriminatornog postupanja, promocija zapošljavanja žena u pravnim profesijama, posebno na rukovodećim mestima, kao i obezbeđivanje adekvatnih ljudskih, tehničkih i finansijskih resursa za primenu zakona, postupaka i praksi u prevenciji i odgovoru na rodno zasnovana ubistva žena.⁹²

4.6. Rasprostranjenost femicida u Srbiji

Statistike pokazuju da je svake godine oko 60.000 žena u svetu nasilno ubijeno (Lacmanović, 2015:61). Međutim, bez obzira na ogromnu društvenu opasnost i rasprostranjenost femicida poslednjih godina, u Srbiji je nemoguće statistički pratiti i kvantitativno i kvalitativno analizirati ovu negativnu društvenu pojavu zbog toga što još uvek ne postoje zvanične i javno dostupne informacije koje bi objavili državni organi i institucije nadležne za postupanje u slučajevima nasilja u porodici i ubistava kada su žene žrtve. Iako je obaveza uspostavljanja

⁸⁹ Expert Group on gender-related killing of women and girls, Conclusion and recommendations - Gender-related killings of women and girls: Promising practices, challenges and practical recommendations, para. 48c

⁹⁰ Ibid, para. 17

⁹¹ Ibid, para. 18

⁹² Ibid, para. 48d-e

evidencije o prijavama nasilja u porodici definisana ZSNP, još uvek nije uspostavljeno adekvatno praćenje i evidentiranje nasilja u porodici i femicida kao najtragičnije posledice nasilja. Na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku ne može se utvrditi učestalost i rasprostranjenost femicida u Srbiji jer se ne publikuju podaci o motivima izvršenja krivičnih dela. Analiza nasilnih smrti u Srbiji, koju je objavio Republički zavod za statistiku, ne prikazuje koliko je nasilnih smrti žena nastalo usled femicida.

Autonomni ženski centar u Beogradu je 2010. godine, koordinišući rad Mreže Žene protiv nasilja, inicirao i uspostavio prvu bazu za prikupljanje podataka o femicidu u Srbiji. Jedini javno dostupan izvor podataka o femicidu bili su medijski izveštaji, tako da je praksa prikupljanja podataka započela monitoringom medijskog izveštavanja. Prikupljanja podataka na osnovu drugih izvora, kao što su policijski i medicinski izveštaji, nije bilo moguće zbog toga što podaci nisu rodno razvrstavani, nije beležena relacija između učinioca i žrtve niti način nastupanja smrti, te je bilo nemoguće utvrditi da li se radi o femicidu (Lukić, Jovanović, Slavković, Petrović, 2018:12). Mreža Žene protiv nasilja danas je jedina organizacija koja prati, prikuplja podatke i objavljuje izveštaje o femicidima punoletnih žena koje su ubili partneri ili članovi porodice muškog pola, zbog čega predstavlja jedini dostupan izvor koji javno rasvetljava rasprostranjenost, vrste i karakteristike femicida u okviru porodice i intimnog partnerskog odnosa. Ministarstvo unutrašnjih poslova je unapredilo evidencije i beleži ubistva žena u odnosu na relaciju učinilac-žrtva, ali nema informacija o tome koji se podaci prikupljaju niti su ovi podaci javno dostupni. U izveštajima Mreže Žene protiv nasilja naglašavaju da broj žena žrtava femicida nije konačan i da je moguće da mediji nisu izveštavali o svim slučajevima ubistava žena. Podaci se odnose na žrtvu, učinioca, odnos učinioca i žrtve i okolnosti nastupanja smrti. Posebna naglasak je stavljen na potrebu prikupljanja podataka o istorijatu vršenja nasilja, posedovanju vatrenog oružja, a, ukoliko je to moguće, i o učešću učinioca u ratovima na prostoru bivše SFRJ devedesetih godina (Lukić, Jovanović, Slavković, Petrović, 2018:12).

U tabeli ispod dat je pregled ubistava žena od 2010. do 30. juna 2018. godine, na osnovu podataka Mreže Žene protiv nasilja.⁹³

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (do 30.6)
Ukupan broj ubijenih žena	30	29	32	43	27	35	33	26	Najmanje 20
<u>Počinitelj</u> Partner/suprug (bivši ili sadašnji)	22	23	20	27	23	24	24	23	13

⁹³ Svi izveštaji Mreže Žene protiv nasilja dostupni su na: <https://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji>, pristup 25.9.2018.

Član porodice	4	6	12	16	4	10	9	3	7
Neko drugi (komšija, drug...)	4					1			
<u>Način ubistva</u> Vatreno oružje	10	12	11	13	8	16	9	10	4
Hladno oružje	10	8	8	16	9	9	9	12	3
Drugi način	10	9	10	14	10	10	15	4	13
<u>Starosno doba</u> 18-25			3	4		4	5	2	2
26-35	6	4	7	4	3	7	6	2	1
36-45	6	10	6	8	9	3	8	6	2
46-55	7	4	3	9	5	9	5	9	3
56-65	4	6	6	5	3	3	5	2	7
Preko 65	3	5	7	13	6	9	4	5	5
Prethodno obraćanje institucijama	6	8	9	12	7	17	11	11	4
Samoubistvo počinioca	10	6 4 pokušaj	9	11 7 pokušaj	10 2 pokušaj	15 4 pokušaj	6 5 pokušaj	15 1 pokušaj	4 3 pokušaj

U periodu 2010-2017. godine od strane partnera ili člana porodice ubijena je najmanje 251 žena. Svaka treća žena je ubijena vatrenim oružjem, najčešće pištoljem, a u gotovo svakom trećem slučaju nasilje je bilo prijavljeno nekoj od nadležnih institucija pre nego što je žena ubijena.⁹⁴ Prema podacima iz kvantitativno-narativnog izveštaja Mreže Žene protiv nasilja u periodu od 1. januara do 30. juna 2018. godine, u Srbiji je ubijeno najmanje 20 žena, a ubili su ih partneri ili članovi porodice. Trećina žena je ubijena nožem, a svaka peta vatrenim oružjem, svaka peta žena je prijavila nasilnika nekoj od nadležnih institucija, svaki peti nasilnik je posle ubistva žene izvršio samoubistvo, a svaki sedmi je to pokušao, 26 osoba je ostalo bez majke, od toga oko 15% su maloletna deca. Slučajevi u kojima su žene ubijene

⁹⁴ Više o tome videti u kvalitativno-narativnim izveštajima o femicidu koje na osnovu medijskih izveštaja vodi Mreža Žene protiv nasilja, www.zeneprotivnasilja.net, pristupljeno 26.7.2017.

premlaćivanjem do smrti ili udavljene, pokazuju da nasilje nije bilo izolovani incident, već da je većina žena bila izložena porodičnom nasilju mnogo ranije pre ubistva. Interesantan je podatak da u razmatranom izveštajnom periodu nije bilo informacija o tome da li je oružje kojim je učinjeno ubistvo bilo u legalnom ili ilegalnom posedu. Samo u jednom slučaju mediji su naveli da ubica nije imao dozvolu za nošenje pištolja kojim je žena ubijena. U prvoj polovini 2018. godine opao je broj žena koje su pre ubistva prijavljivale nasilje i tražile zaštitu od institucija. Ipak, u slučajevima kada je nasilje bilo prijavljeno, institucije su preduzimale mere zaštite iz svoje nadležnosti, ali to nije bilo dovoljno da bi životi žena bili zaštićeni. Najdrastičniji je primer kada je nasilnik izdržao kaznu zatvora za nasilje u porodici, pa je ponovo izvršio krivično delo nasilja u porodici i dok je čekao ponovni odlazak u zatvor, izvršio je krivično delo ubistva žene koju je prethodno zlostavljao (Lacmanović, 2018:1-6).

Aktivnostima i lobiranjem ženskih organizacija okupljenih u okviru Mreže Žene protiv nasilja u Srbiji je proglašen 18. maj danom sećanja na žrtve femicida, a u znak sećanja na sedam žena koje su u roku od 72 sata, između 16. i 18. maja 2015. godine smrtno stradale od svojih partnera.

4.7. Krivičnopravna regulativa femicida u Srbiji

U Krivičnom zakoniku Republike Srbije kao poseban kvalifikovan oblik krivičnog dela nasilja u porodici (čl. 194) predviđeno je nasilje u porodici usled koga je došlo do smrti člana porodice, a kao oblik teškog ubistva (čl. 114. KZ) lišenje života bremenite žene (tač. 9) i člana porodice koji je bio prethodno zlostavljan (tač. 10). To znači da u važećem Krivičnom zakoniku Republike Srbije posebna inkriminacija krivičnog dela femicida ne postoji. Femicid, definisan kao ubistvo žene učinjene iz mržnje prema ženskom polu, može biti tretiran kao teško ubistvo učinjeno iz drugih niskih pobuda iz čl. 114. st. 1. tač. 5. KZ.

Osim toga, prema članu 54a KZ kao posebna otežavajuća okolnost pri odmeravanju kazne kod zločina iz mržnja, između ostalog, uzima se pol i rodni identitet, čime se polna i rodna pripadnost dovode u vezu sa mržnjom kao motivom izvršenja krivičnog dela. U okviru čl. 54. KZ koji propisuje opšta pravila o odmeravanju kazne, navedeno je da sud prilikom odmeravanja kazne uzima u obzir i pobude iz kojih je delo učinjeno. To znači da, ukoliko se ne primeni odredba čl. 114. st. 1. tač. 5. KZ (teško ubistvo učinjeno iz niskih pobuda), za koje je predviđena teža kazna, prilikom odmeravanja kazne učiniocu sud može tretirati mržnju zasnovano na mizoginim i seksističkim pobudama kao jednu od niskih pobuda. Primenom navedenih odredbi u sadašnjim uslovima svakako je moguće procesuirati femicid, ali ovaj oblik kriminaliteta na osnovu važeće zakonske regulative nije moguće precizno pratiti i suzbijati, niti je moguće proceniti delotvornost i efikasnost državne reakcije.

Predviđanje femicida kao posebnog krivičnog dela u srpskom krivičnom zakonodavstvu sasvim je opravdano i neophodno da bi se svi slučajevi femicida kvalifikovali i da bi se na taj

način smanjila pravna nesigurnost i moguće greške prilikom kvalifikacije krivičnog dela i kažnjavanja učinilaca, ali i da bi se statistički pratio broj prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za femicid. Kao i druge autorke (Batrićević, 2016:440) zalažemo se za uvođenje femicida kao posebnog krivičnog dela protiv života i tela u Krivični zakonik Srbije. Kao posebno krivično delo protiv života i tela, femicid bi obuhvatao svako rodno motivisano lišenje života žene, bilo da je ono učinjeno umišljajno, bilo da je smrt žene obuhvaćena nehatom učinioca, a pod uslovom da je nastupila kao posledica rodno motivisanog nasilja (Batrićević, 2016:446). Krivično delo femicida trebalo bi da obuhvati sva dela rodno motivisanih ubistava žena, uključujući i transpolne i transrodne žene.⁹⁵

Ukoliko bi femicid bio inkriminisan kao posebno i samostalno krivično delo, objekt zaštite bio bi život žene, a objekt radnje, odnosno objekt napada bila bi žena, uključujući i trans žene. Radnja izvršenja bila bi ista kao i kod krivičnog dela ubistva, a to znači radnja činjenja i nečinjenja, koja je podobna da prouzrokuje smrt drugog lica. Kako se u praksi smrt može prouzrokovati ne samo fizičkim zlostavljanjem, bilo bi potrebno predvideti i radnju izvršenja koja bi se sastojala u psihičkom zlostavljanju (stvaranje uzbuđenje, straha, prepasti) usled čega dolazi do smrti.

Od subjektivnih elemenata, pored direktnog ili indirektnog umišljaja i nehata, kao oblika krivice, na strani učinioca trebalo bi da postoji mržnja prema ženama kao rodno zasnovan motiv. Motiv nije obavezan element bića krivičnog dela uopšte, pa ni krivičnog dela ubistva, ali kod femicida je veoma važno da se utvrdi motiv izvršenja ubistva, zasnovan na mizoginiji, diskriminaciji i nepoštovanju života i telesnog integriteta žena. Kao kod drugih krivičnih dela koja pripadaju tzv. zločinima mržnje, postavlja se pitanje dokazivanja mizoginih i seksističkih motiva kod učinioca. Smatramo da je prihvatljiv stav prema kome dokazivanje da je jedno lice učinilo krivično delo prema drugom licu zbog njegove pripadnosti određenoj grupi, podrazumeva dokazivanje da je u trenutku preduzimanja radnje izvršenja, učinilac na racionalnom nivou delovao rukovođen isključivo mržnjom prema grupi kojoj žrtva pripada, a ne pobudama ličnog karaktera (Barjaktarović, 2013:255).

⁹⁵ Ova dva termina se odnose na rodni identitet, ali imaju posebna značenja. Termin "transpolne (transeksualne) žene" opisuje žene čiji je doživljaj rodnog identiteta drugačiji od pola pri rođenju. Transeksualne žene najčešće žele da fizički modifikuju svoje telo (putem hormonske terapije i hirurških intervencija) da bi uskladile svoje telo sa rodnim identitetom. Termin "transrodne žene" opisuje žene koje čiji se rodni identitet, izražavanje i ponašanja, tradicionalno ne dovodi u vezu sa njihovim polom i tradicionalnim poimanjem rodnih uloga. Transrodne žene mogu imati potrebu za fizičkom modifikacijom svog tela, mada mnoge nemaju potrebu za tim. One se mogu oblačiti kao žene, smatrati sebe ženom i koristiti žensko ime. Neke transrodne osobe prevazilaze rodni binarizam i svojim ne-binarno određenim identitetom. (O pojmovima transpolnosti i transrodnosti, šire: Mršević, 2017: 3; Pavlović, 2012: 50-51).

LITERATURA

1. Antović, A. (2016) *Predikcija i prevencija femicida u nasilnim i partnerskim odnosima*, forenzička studija, doktorska disertacija, Univerzitet u Nišu, Medicinski fakultet Niš.
2. Atanacković, D. (1978) *Krivično pravo*, posebni deo, Beograd: Privredna štampa.
3. Barjaktarović, D. (2013) Inkriminacija zločina mržnje – moguć put ka jednakijem društvu, *Kultura polisa*, 2, str. 249-272.
4. Batrićević, A. (2016) Krivičnopravna reakcija na femicid, *Temida* br. 3-4, Beograd.
5. Branković, B. (2013) Vesti iz budućnosti; Istanbulska konvencija i odgovornost države za borbu protiv nasilja nad ženama, Funkcionisanje opštih servisa – operacionalizacija dužne prilježnosti, Beograd: UNDP
6. Brookman, F. (2005) *Understanding Homicide*, Sage Publications, London.
7. Caputi, J. Russell, D. (1992) Femicide Sexist terrorism against Women. U: J. Radford, D. Russell, (ur). *Femicide: The Politics of Woman Killing*, New York: Twayne Publishers, str. 13-24
8. CEDAW/C/SRB/CO/2-3, 23. juli 2013.
http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/cedaw_zakljucna_zapazanja_srp.pdf, pristup 22.9.2018.
9. Ćopić, S. (2002) Institucije i nevladine organizacije u odgovoru na porodično nasilje u Srbiji, *Pravom protiv nasilja u porodici*, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, str. 63-74.
10. Ćopić, S. Stevković, Lj. (2012) Evidentiranje podataka o nasilju u porodici i značaj međusektorske saradje: neka strana iskustva, *Evidentiranje kriminaliteta iskustva iz sveta i Srbije* (ur. Nikolić Ristanović, V.), Prometej, Beograd, str. 159-177.
11. Ćukić, D. (2000) *Ubistva u Crnoj Gori u vrijeme rata u okruženju 1991-1995* po predmetima Viših sudova, Univerzitet Crne Gore, Podgorica.
12. Declaration on the Elimination of Violence against Women, Rezolucija Generalne skupštine UN 48/104 od 20.12.1993.
13. Dobash, R. Dobash, R.P. (2008) *Murder in Britain Study: The Murder of Women*. U: *Strengthening Understanding of Femicide Using research to galvanize action and accountability*, PATH, MRC, World Health Organization, Intercambios, Washington DC, str. 66-77.
14. Dobash, R. Dobash R.P. (2015) *When Men Murder Women*, Oxford University Press.
15. Expert Group on gender-related killing of women and girls, Criminalization of gender-related killings of women and girls, Bangkok (2014) 11-13. novembar UNODC/CCPCJ/EG.8/2014/CRP.3
16. Đurđević-Stojković, B. (1997) *Verske sekte i pokreti, lovci na duše*, Đurđević-Stojković Biljana, Beograd.

17. Femicide: A Global Problem, UN Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, <http://acuns.org/femicide->, pristup 28.8.2018.
18. Femicid u Meksiku (2003) Elektronski bilten Mreže žene protiv nasilja, 4, <https://www.zeneprotivnasilja.net/vesti/bilten>, pristup 1.10.2018.
19. Henting, H. V. (1956) *Zur Psychologie der Einzeldelikte*, II, *Der Mord*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
20. <https://www.novine.ca/ms/www.novine.ca/nadan/dand1e9.html?m=12&d=6> pristup 1.9.2018.
21. <http://www.theguardian.com/world/.../montreal-massacre-canadas-feminists-remembe...> pristup 1.9.2018.
22. <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx> pristup 25.7.2018
23. <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=15109&LangID=E>, pristup 28.7.2018.
24. Ignjatović, T. (2011) *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu model koordiniranog odgovora zajednice*, Rekonstrukcija ženski fond, Beograd.
25. Ignjatović, T. (2013) *Posledice koje ima nasilje prema ženama u partnerskom odnosu na decu I odgovor javnih službi na ovaj problem*, Autonomni ženski centar, Beograd.
26. Ignjatović, T., Pavlović Babić, D., Lukić, M. (2015) Normativni okvir i delovanje mehanizma zaštite, *Delotvornost sistemskih mehanizama za sprečavanje nasilja prema ženama i nasilja u porodici*, Autonomni ženski centar Beograd, str.17-26.
27. Ignjatović, T. Macanović, V. (2018) Izazovi u primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici, *Temida*, broj 1, str. 41-66.
28. Jovanović, S. (2010) *Pravna zaštita od nasilja u porodici*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
29. Jovašević, D. (2001) Ubistvo službenog ili vojnog lica pri obavljanju poslova bezbednosti kao poseban oblik teškog ubistva, *Pravni život, Pravo i ljudske vrednosti*, Udruženje pravnika Srbije Beograd, 9, tom I, str. 55-72.
30. Keiser, G. i dr. (1993) *Kleines Kriminologisches Worterbuch*, 3 Auflage, Heidelberg: C. F. Muler.
31. Kovačević, R. Kecman, B. (2006) *Ubistvo u porodici*, IKSI, Beograd.
32. Kovačević, S. (2015) Ubojstva žena zato što su žene – organizirana, poticana, dopuštena i nekažnjena, *Libela*, Portal o rodu, spolu i demokraciji, <https://www.libela.org/sa-stavom/6656-ubojstva-zena-zato-sto-su-zene>, pristup 1.9.2018.
33. Kolarić, D. (2015) Krivično delo ubistva – de lege lata i de lege ferenda, *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, Kriminalističko policijska akademija, Beograd, str. 145-167.
34. Konstantinović-Vilić, S. (1986) *Žene ubice*, Gradina, Niš.
35. Konstantinović Vilić, S., Nikolić Ristanović, V. (2003) *Kriminologija*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Niš.

36. Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2004) *Krivično delo nasilja u porodici, pravna praksa u Republici Srbiji*, Edicija „Žene i pravo“, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.
37. Konstantinović Vilić, S. Petrušić, N. (2005) Stavovi o nasilju u porodici, *Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u južnoj i istočnoj Srbiji (priredio Popović, N.)*, Odbor za građansku inicijativu, Niš, str. 135-143.
38. Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2007) *Krivično delo nasilja u porodici, aktuelna pravosudna praksa u Beogradu i Nišu*, Autonomni ženski centar Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.
39. Konstantinović Vilić, S., Petrušić, N. (2010) *Žene, zakoni i društvena stvarnost*, Knjiga 1, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju Niš, SVEN, Niš.
40. Konstantinović Vilić (2011) Krivičnopravna zaštita žrtava nasilja u porodici, *Pravna klinika za zaštitu prava žena*, Pravni fakultet, Ženski istraživački centar, Niš, str.173-182.
41. Konstantinović Vilić (2012) Indikatori za merenje nasilja prema ženama sadržani u međunarodnim dokumentima, *Evidentiranje kriminaliteta iskustva iz sveta i Srbije (ur. Nikolić Ristanović, V.)*, Prometej, Beograd, str.131-159.
42. Lacmanović, V. (2015) Femicid – ko nas ubija, *Socijalna politika*, 3, Beograd.
43. Lacmanović, V. (2018) Femicid –ubistva žena u Srbiji, kvantitativno-narativni izveštaj 1. januar-30.jun 2018. *Mreža Žene protiv nasilja*, <https://www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-Srbiji>, pristup 2.10.2018.
44. Lukić, M., Jovanović, S. (2003) *Nasilje u porodici: nova inkriminacija*, Autonomni ženski centar, Beograd.
45. Lukić, M., Jovanović, D., Slavković, B., Petrović, B. (2018) *Nijedna žena manje*, Autonomni ženski centar, Beograd.
46. Mathews, S. (2005) Intimate Femicide - Suicide in South Africa: The Epidemiology of Male Suicide following the killing, *University of Cape Town*, str. 20-21.
47. Mathews, S. (2008) „Every Six Hours“ Intimate femicide in South Africa. U: *Strengthening Understanding of Femicide Using research to galvanize action and accountability*, PATH, MRC, World Health Organization, Intercambios, Washington DC, str. 33-38.
48. Mathews, S (2008) Intimate Femicide – suicide in South Africa: a cross – sectional study, *Bulletin World Health Organization*, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMS2647481>, pristup 3.9.2018.
49. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, „Službeni list SFRJ Međunarodni ugovori“ br. 7/1971.
50. Middendorff, W. (1984) *Kriminologie der Tötungsdelikte*, Stuttgart, München, Hannover.
51. Monarerez Fragoso, J.E. (2008) An Analysis of Femicide in Ciudad Juárez 1993-2007, U: *Strengthening Understanding of Femicide Using research to galvanize action*

- and accountability*, PATH, MRC, World Health Organization, Intercambios, Washington DC, str. 78-83.
52. Mršević, Z. (2013), Femicid, *Pravo i politika*, 1, Fakultet za evropske pravno političke studije, Novi Sad, str. 51-69.
 53. Mršević, Z. (2017) *Transrodno lice pravde*, Institut društvenih nauka, Beograd.
 54. Nikolić-Ristanović, V. (1984) *Uticao žrtve na pojavu kriminaliteta*, IRO Svetozar Marković, Beograd.
 55. Nikolić-Ristanović, V. (1989) *Žene kao žrtve kriminaliteta*, Naučna knjiga, Beograd.
 56. Nikolić-Ristanović, V. Mrvić, N. (1992) *Društvena kontrola i kriminalitet žena*, Draganić, IKSI, Beograd.
 57. Nikolić Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice – nasilje u porodici i kriminalitet žena*, Viktimološko društvo Srbije & Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
 58. Nikolić Ristanović, V. (ur) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, Viktimološko društvo Srbije, Prometej, Beograd.
 59. Nikolić Ristanović, V. (2002) Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup, *Pravom protiv nasilja u porodici*, Zbornik radova, Edicija "Žene i pravo", Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju Niš, str. 9-15.
 60. Nikolić Ristanović, V. Kovačević Lepojević, M. (2007) Proganjanje: pojam, karakteristike i društveni odgovori, *Temida*, str. 3-12.
 61. Nikolić Ristanović, V. (ur) (2010) *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad.
 62. Opšta preporuka br. 19 CEDAW, http://www.bibija.org.rs/images/cedaw/konvencija/opsta_preporuka_br19.pdf, pristup 22.9.2018.
 63. Pavićević, O., Glomazić, H., Ilijić, L. (2016) Femicid kao deo strukture nasilja, *Temida* 3-4, str. 453-476.
 64. Pavlović, S. (2012) Analiza pravnog položaja transrodnih i transeksualnih osoba u Republici Srbiji, u: Saša Gajin (ur.) *Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma prava trans osoba – od nepostojanja do stvaranja zakonskog okvira*, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, str. 50-72.
 65. Petrović, N. (2012) Rasprostranjenost nasilja u porodici u Vojvodini. U: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) *Nasilje u porodici u Vojvodini*, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Novi Sad, str. 25-52.
 66. Petrušić, N., Konstantinović Vilić, S., Žunić, N. (2015) Institucionalni seksizam – prepreka efikasnoj zaštiti od nasilja u porodici, *Temida*, 1, str. 31-53.
 67. Petrušić, N. Konstantinović Vilić, S. (2010) *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u prevosudnoj praksi Srbije*, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.

68. Petrušić, N. Konstantinović Vilić, S. (2012) *Vodič kroz sistem porodičnopravne zaštite od nasilja u porodici*, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.
69. Pešić, V.(1972) *Ubistva u Jugoslaviji*, IKSI, Beograd.
70. Radford, J. Russell, D.E. (1992) *Femicide: The politics of Women Killing*, ed. Jill Radford and Diana E.H. Russell, Open University Press, Buckingham, England.
71. Radovanović, M. Đorđević, M. (1973) *Krivično pravo*, posebni deo, IV izdanje, Beograd: Savremena administracija.
72. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences Rashida Manjoo: Gender-related killings of women, 2012, http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/A.HRC.20.16_En.pdf, pristup 28.7.2018.
73. Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences Dubravka Šimonović, A/71/398 (2016)
74. Rezolucija o preduzimanju mera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica UN (A/RES/68/191) (2013) https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/Crime_Resolutions/2010-2019/2013/General_Assembly/A-RES-68-191.pdf, pristup 7.8.2018.
75. Rezolucija o preduzimanju mera protiv rodno zasnovanih ubistava žena i devojčica UN (A/RES/70/176) iz 2015. godine, <http://www.refworld.org/pdfid/5698a2044.pdf>, pristup 7.8.2018.
76. Russell, E.H.D., Van de Ven, N. (1990) *Crimes against Women: Proceedings of the International Tribunal in Brussels 1976*, Third Edition, Russell Publications, Berkeley.
77. Russell, D.E.H. (2001) *Femicid in Global Perspective*, ed.by Diana E.H.Russell and Roberta A. Harmes.
78. Russell D.E.H. (2008) Politizing The Killing Females. U: *Strengthening Understanding of Femicide Using research to galvanize action and accountability*, PATH, MRC, World Health Organization, Intercambios, Washington DC, str. 20-25.
79. Schneider, H. J. (2001) *Kriminologie für das 21.Jahrhundert*, Münster-Hamburg - London: LIT Verlag.
80. Simeunović Patić, B. (2002) Ubistva heteroseksualnih partnera: kriminološke i viktimološke karakteristike, *Temida* br.1, str. 3-13.
81. Simeunović Patić, B. (2003) *Ubistva u Beogradu*, Vojno izdavački zavod, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
82. Strengthening Understanding of Femicide (2008) Using research to galvanize action and accountability, PATH, MRC, World Health Organization, Intercambios, Washington DC.
83. Sulejmanov, Z. (1995) *Ubistva vo Makedonija*, NIP "Studentski zbor", Skopje.
84. Šeparović, Z. (1981) *Kriminologija i socijalna patologija*, Pravni fakultet, Zagreb.

85. Šesti nezavisni izveštaj o primeni Zakona o sprečavanju nasilja u porodici za period april-jun 2018. godine i pregled glavnih godišnjih nalaza i zaključaka, <https://www.womwnngo.org.rs/.../1229-sesti-nezavisni-izvestaj-o-primeni-zakona-o-sp..> pristup 28.8.2018.
86. Tahović, J. (1962) *Komentar Krivičnog zakonika*, II izdanje, Beograd: Savremena administracija.
87. UNODC, Symposium on Femicide: A global issue that demands action!, <https://www.unodc.org/unodc/en/ngos/DCN5-Symposium-on-femicide-a-global-issue-that-demands-action.html>, pristup 5.8.2018.
88. Vienna Declaration on Femicide (2012) https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_22/E-CN15-2013-NGO1/E-CN15-2013-NGO1_E.pdf, pristup 5.8.2018.
89. Zakon o potvrđivanju Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici - „Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori” br. 12/13.
90. Žene i muškarci u Republici Srbiji (2014), Republički zavod za statistiku, Beograd, pod2.stat.gov.rs/Objavljene-Publikacije/G2014/pdf/G20146008.pdf pristup 23-9-2018.
91. Žunić, N. (2005) Stavovi prema rodnoj/polnoj podeli rada i odnos prema porodici i deci, u Nenad Popović (pr.) *Društvena svest, ljudska prava i aktivizam građana u južnoj i istočnoj Srbiji*, Odbor za građansku inicijativu Niš, str.105-113.
92. Walker, L.E. (1979) *The Batttered Women*, Harper&Row.
93. Widyono, M. (2008) Conceptualizing Femicide. U: *Strengthening Understanding of Femicide Using research to galvanize action and accountability*, PATH, MRC, World Health Organization, Intercambios, Washington DC, str.7-25.
94. www.zeneprotivnasilja.net/femicid-u-srbiji, pristup 25.9.2018
95. www.zenskavlada.org.rs/downloads/ukidanje_diskriminacije.doc, pristup 23.9.2018.
96. 15 Years of the United Nations Special Rapporteur on Violence against Women, its Causes and Consequences, <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/15YearReviewofVAWMandate.pdf>, pristup 25.07.2018.